

Szalai András

Ideák, politika és intézmények: a politikatudomány három „új institucionalizmusa”

A szűk definíció szerint az intézmények formális és informális szabályok, amelyek alapvetően meghatározzák a politikai viselkedést: intézmények nélkül nem létezhet politika sem. Intézmények befolyásolják a politikai folyamatokban részt vevő szereplők körét, azok stratégiáit és preferenciáit – tehát az intézmények akár kemény döntési korlátként is megjelenhetnek egyes politikai döntéseknél, meghatározva nem csak a kívánt, de a lehetséges döntési alternatívák körét is. A politika világának eme kulcsfontosságú elemeit vizsgáló intézményi megközelítés az ún. új institucionalizmus (*new institutionalism*) három elméleti irányzata. Az 1960/1970-es évek behavioralista forradalmát követő kritikai hullámban párhuzamosan, ugyanakkor egymástól függetlenül kifejlődött történelmi, racionálistöntés-elméleti és szociológiai institucionalizmust összeköti, hogy kiemelt szerepet tulajdonítanak az intézményeknek a politikai cselekvés magyarázatában, ugyanakkor más kulcskérdésekben jelentős eltérést mutatnak.

Annak ellenére, hogy az új institucionalizmus válfajai különböző világokat írnak le, összeköti őket a meggyőződés, hogy nem az intézményeket tekintik az egyedüli független változónak a politikai folyamatok magyarázatában. Ezek közül a legfontosabb az ún. ideák (*ideas*) szerepe. Az ideák a szakpolitikai tervezetektől és tudományos elméletektől az ideológiáig terjedő széles spektrumon elhelyezkedő olyan közös meggyőződések (*shared beliefs*), melyek kognitív segédletként (mi a racionális?) vagy normatív irányítúként (mi a helyes?) segítenek értelmezni a politikai döntéshelyzeteket. Szerepük az intézményi magyarázatokban jól ismert, hiszen intézményesülve tartós döntési korlátként funkcionálhatnak (pl. neoliberais gazdaságpolitikai elméletek), illetve kialakuló új intézmények „tervrajzaiként” is szerepet kaphatnak (pl. föderalizmus az Európai integráció során), magyarázva az intézményi változást. Ugyanakkor a korábbi, az ideák integrációjára építkező és a változást magyarázni hivatott új intézményi kutatások számos megoldatlan problémát vetettek fel. Egyrészt az ideák gyakran *ad hoc* alapon kerültek az egyes esettanulmányok magyarázataiba, másrészt, mivel az ideák önmagukban magyarázták az intézményi változást egy egyébiránt statikus intézményi megközelítésen belül, a pusztán intézményi megközelítések létjogosultsága kérdéses-

sé vált. Így annak ellenére, hogy az ideákra alapozott intézményi magyarázatok az 1990-es évek óta töretlen népszerűségnek örvendenek az új institucionalizmus három ágán belül, a változás problémáját nem sikerült dinamikus modelleken keresztül feloldaniuk. A 2000-es évek végétől a szociálkonstruktivizmus (I. Wendt 1992, 1999; Risse-Kappen 1994; Checkel 1998) által is képviselt interpretatív megközelítések alkalmazásával végül egy új szintézis öltött testet az ún. diszkurzív institucionalizmus (*discursive institutionalism*) képében, mely a három korábbi irányzat egyfajta párbeszédére törekszik az ideák és a politikai diskurzus használatán keresztül (Schmidt 2008). Ugyanakkor az új iskola alapvetései jelenleg még sok szempontból kiforratlanok, így hatása a három tradicionális iskolára leginkább az absztrakt elméleti viták szintjén jelenik meg.

Látszólag tehát az új institucionalizmus velejárója a megosztottság, a párbeszéd hiánya. Ugyanakkor sokan vitatják ezen állapot szükségességét – már az 1990-es évek során történtek kísérletek a három iskola bizonyos fokú szintézisére. A jelen tanulmány a diszkurzív institucionalizmus képviselői által felvázolt keretben kísérletet tesz új irányt adni ennek a megszakadt vitának. A továbblépés feltétele a megismerés, ezért a két szakaszra osztott esszé a három irányzat összehasonlító elemzéséből indul ki. Ez az áttekintés egyben új intézmények kritikáját is nyújtja azok „Achilles-sarkán”, az intézményi változás problémáján keresztül: a változást a három tradicionális irányzat az ideák mint magyarázó változó bevonásával próbálja kezelni, ugyanakkor azok általában eseti használata háttérbe szorítja az ideák kulcsszerepét a szakpolitikai folyamatok megértésében. A tanulmány második szakasza erre a hiányosságra világít rá a diszkurzív institucionalizmus bemutatásával, mely a (szak)politikai diskurzust használva változóként ad egységes keretet az ideavezérelt intézményi változás kérdésének. Elemzésünk ezen a ponton kíván túllépni az elméleti szintézisen: célja, hogy egy olyan modellt építsen fel, mely, felhasználva a diszkurzív institucionalizmus és a szociálkonstruktivizmus logikáját, *dinamikusan* képes magyarázni mind az intézményi genezist, mind a változást. A javasolt modellen keresztül amellet érvel, hogy az ideák és az intézmények egymástól analitikusan nem elválasztható fogalmak, így megoldást kínál az intézményi megközelítések *ad hoc* ideatikus magyarázatai által okozott legitimitási problémájára is, további teret biztosítva az új institucionalizmus egyes ágai közötti párbeszédnek.

I.

Új institucionalizmus

Az amerikai politikatudományon végigsöprő behaviorista forradalom¹ száműzte az intézményeket – és magát a legfőbb intézményt, az államot – a tudományból, mivel a „régii” institucionalizmusnak (*old institutionalism*) keresztelt intézményi megközelítések leíró, induktív és nehezen számszerűsíthető elméletei nem feleltek meg a „modern” pozitivisták

¹ A politikatudomány behaviorista tudománynak tekint minden olyan irányzatot, mely az egyén megfigyelhető viselkedésén és cselekvésén keresztül vizsgálja a politikai folyamatokat. A behaviorista irányzatok pozitivisták, tehát céljuk a politikai folyamatok magyarázata illetve előrejelzése szabályszerűségek feltérképezésével, illetve ezek általánosításával. Módszertanában a mozgalom nagy hangsúlyt fektet az empirikus kutatásokra és a kvantifikációra. A gyakran tévesen használt behaviorizmus (viselkedéslélektan) a behaviorista mozgalom kiindulópontjaként apszotrofált pszichológiai megközelítést takarja.

sadalomtudomány olyan elveinek, mint a falszifikálhatóság vagy az általánosíthatóság (Immergut 1998; LeCours 2005). A behavioralizmussal a hangsúly az intézmények helyett az egyénre került (módszertani individualizmus), ezáltal a politikai folyamatok a mikroszintről kiindulva egyéni racionális döntések aggregátumaiként váltak értelmezhetővé. Az „új” institucionalizmus ez ellen az új ortodoxiával szemben lépett fel az 1980-as évek derekán, egyúttal elhatárolódva a „rég” intézményi megközelítésekétől is, melyek szinte kizárólag formális intézmények (értsd konkrét szervezetek, pl. bíróságok) vizsgálatával foglalkoztak.

A korai, elsősorban James G. March, Johan P. Olsen és Peter A. Hall nevéhez kötődő új institucionalizmus megújult érdeklődést mutatott az állam iránt, és nyíltan harcot hirdetett a behavioralizmus ellen olyan hangzatos címekekkel, mint *Az állam visszahozatala* (Evans et al. 1985). Ugyanakkor már célja volt az intézményrendszer és a politikai folyamatok kapcsolatának általánosabb vizsgálata is. Ez a hangsúly különböztette meg az új intézményi megközelítéseket a korábbiaktól: a cél immáron nem az egyes (formális) intézmények vizsgálata volt, hanem a politikai folyamatok magyarázata az intézményeken keresztül, ezáltal integrálva az intézményi megközelítést a pozitivistá politikatudomány keretébe. Az új intézményi megközelítések képviselői tehát egyetértenek elődeikkel abban, hogy az intézmények analitikus elsőbbséget kell, hogy élvezzenek, ugyanakkor az elemzés folyamatában, hangsúlyaiban már koránt sincs egyetértés. Jóllehet az egyes definíciók eltérhetnek, az intézmények az új institucionalisták számára általában értékek és hatalmi viszonyok megtestesítői, melyek egyszerre emberi konstrukciók és önálló étellel bíró entitások. Így tehát, szemben a régi institucionalizmus által használt definícióval, az intézmények itt már nem csupán formális struktúrák (pl. hivatalok, bíróságok, vállalatok), hanem jelenthetnek folyamatokat is, melyek befolyásolják az egyéni viselkedést. A vonatkozó terminológiával élve az új institucionalizmus számára az intézmények „mintázzák” (*pattern*) a politikai folyamatokat (Dente et al. 2011).

Az új institucionalizmuson belül párhuzamosan, ugyanakkor egymástól függetlenül három önálló irányzat fejlődött ki, melyek a közös gyökerek ellenére számos kérdésben eltérnek (Hall–Taylor 1996). A politikai közgazdaságtan területén népszerű, főleg indukcióval dolgozó történelmi institucionalizmus a nemzeti intézményi rendszerek sajátosságait kutatja, fokozott hangsúlyt fektetve az intézményi stabilitás és az útfüggőség (*path dependency*) kérdésére. A racionálistdöntés-elmélet eszközkészletét használó deduktív-prediktív institucionalista megközelítések az amerikai kongresszus szavazási rendszerének vizsgálatából fejlődtek ki: az irányzat képviselői játékelméleti alapokra építve a politikai folyamatokat „játékokként” értelmezik, ahol az intézmények maguk a játékszabályok. A két, gyakran hasonló logika mentén működő irányzat mellett egy harmadik, a szociológiai szervezelméletben kialakult intézményi megközelítés is meghonosodott a politikatudományban. A szociológiai institucionalizmus a korábbi elméleti keretknél tágabban értelmezi az intézmény fogalmát, gyakorlatilag rokonítva azt a kultúra definíciójával. Az irányzat a szociálkonstruktivizmus interpretatív eszközkészletét használja, hangsúlyozva az egyéni cselekvés és az intézményi struktúra közti interszubjektív relációkat, ezért a két pozitivistá irányzat kritikájaként is felfogható.

Mivel az új institucionalizmusra érő első kritikai hangok elsősorban a három irányzat mögött álló elméleti áramlatokat célozták – történelemtudomány, racionálistdöntés-elmélet és szociológia –, ezért az iskola a kilencvenes évek során egy rendkívül mozgalmas „módszertani csatáznak” adott otthont, éles vitákat és úttörő kutatásokat generálva (Dente et al. 2011).

Az elmúlt két évtized során ebben a termékeny közegben továbbfejlődött új intézményi megközelítések továbbra sem alkotnak monolitikus kutatási programot. Ugyanakkor az egyes irányzatok minden partikularizmusuk ellenére osztoznak az iskolát foglalkoztató ún. „nagy kérdéseken”, melyek a továbbiakban segítségünkre lesznek az egyes, a politikatudományon belül elfogadott irányzatok összehasonlításában (LeCours 2005: 9). Ezek rendre:

1. Mik az intézmények?
2. Hogyan hatnak a politikai cselekvésre?
3. Hogyan alakulnak ki, és hogyan alakulnak át?
4. Milyen ismeretelméleti és módszertani megközelítések alkalmasak leginkább az intézmények vizsgálatára?

Az új intézményi megközelítések irányzatai

Ugyan sokféle taxonómia létezik az új intézményi megközelítések osztályozására (pl. Immergut 1998; Peters et al. 2005), a legelfogadottabb kétségkívül Peter Hall és Rosemary Taylor 1996-os kategorizálása, mely az említett három irányzatot első ízben keresztelte el és foglalta rendszerbe. Ezt a három „első generációs” iskolát egészíti ki és köti össze a 2000-es évek közepétől komoly fejlődésnek indult diszkurzív institucionalizmus (I. Schmidt 2008), melyet a tanulmány a kapcsolódó kutatások elsősorban elméleti és reflexív volta miatt a későbbiekben az új intézményi megközelítések kritikáival együtt fog tárgyalni.

Történelmi institucionalizmus

A történelmi institucionalizmus képviselői (pl. Goldstein 1988; Hall 1989; Thelen és Steinmo et al. 1992; Thelen 1999, 2003; Sikkink 1991; Pierson 2004) a „klasszikus” politikatudományhoz hasonlóan a rivális társadalmi csoportok közötti, a szűkös erőforrások feletti uralomért folyó harcot tekintik a politika esszenciájának. Céljuk ezen konfliktusok országszinten eltérő kimeneteinek és az általuk eredményezett egyenlőtlenségeknek (pl. az életszínvonal közötti különbségek) magyarázata. A kutatások ennek megfelelően nagy hangsúlyt fektetnek a nemzetközi összehasonlításra, de a behavioralizmussal ellentétben a fenti elemek közötti *politikai* konfliktus magyarázata már az intézményrendszerben rejlik: a történelmi institucionalizmus szemlélteti, hogy a társadalmi és gazdasági intézmények gyakran oly módon ütköznek, hogy egyes érdekeket segítenek, míg másokat elnyomnak. Ugyan kiindulópontként a „régii” institucionalizmus által is használt formális intézmények szolgáltak, az új institucionalisták számára az intézmények definíciója és hatásmechanizmusa is bővült (Hall és Taylor 1996: 6).

Jóllehet a kezdeti hangsúly az állam szerepén volt (Evans et al. 1985), az új institucionalisták hamar más társadalmi és politikai intézményekre is kiterjesztették kutatásukat (vö. Hall 1986). Ezen korai munkák többsége állami szakpolitikai – elsősorban gazdasági – struktúrák összehasonlító elemzésére épült, melyek az olyan intézmények, mint a törvényhozás, a bírói hatalom vagy az érdekképviselések (pl. szakszervezetek, lobbicsoportok) szerepét hangsúlyozták a politikai folyamatokban. A történelmi institucionalisták számára az intézmények formális vagy informális procedúrák, szokások, normák vagy hagyományok, melyek a társadalom szervezetstruktúrájába ágyazódnak be. Intézmény lehet például a bankok és cégek közötti viszonyokat meghatározó szabályok összessége, az alkotmányos rend, vagy akár egy hivatal működési szabályzata is (Hall–Taylor 1996).

Az intézmények egyéni magatartásra gyakorolt hatását a történelmi institucionalizmus kétféleképpen értelmezi. Az ún. „számításeelv” (*calculus approach*) képviselői – hasonlóan a racionálistdöntés-elmélethez – az egyéni viselkedés instrumentális és stratégiai elemeire helyezik a hangsúlyt: szerintük az egyén egy adott preferenciafüggvény alapján hasznot maximalizál, és eközben stratégikusan² viselkedik. Az intézmények így leginkább a többi szereplő viselkedését teszik kiszámíthatóvá, amennyiben az egyéni viselkedést szabályozó rendszerekként működnek. Ezzel szemben az ún. „kulturális elv” (*culture approach*) az egyéni racionalitás korlátozottságát hangsúlyozza, mely szerint az egyén az információhiány és a kognitív hiányosságok miatt gyakran a célja elérése érdekében hüvelykujjszabályokra hagyatkozik (March–Olsen 1989; vö. Simon 1991). Az egyén nem a lehető legjobb megoldást keresve maximalizál, hanem „megelégszik” (*satisfice*) a döntési követelmények minimumának megfelelő első jónak ígérkező megoldással. A kulturális elv képviselői a korlátozott racionalitás mellett hangsúlyozzák, hogy az egyén döntései nagyban függenek attól, hogy az adott döntési szituációt hogyan értelmezi. Innen nézve az intézmények normatív és kognitív mintákat adnak, ezáltal könnyítve meg az egyéni döntéseket – az intézmények segítenek eldönteni, mi a „helyes” és/vagy a „racionális” megoldás. Az egyén tehát egy szimbólumokból, szövegekből és szabályokból álló bonyolult intézményrendszerben mozog, mely mind az egyént magát, mind pedig a döntési szituációt segít értelmezni – az intézmények nem csupán a döntésekhez hasznos információt közvetítenek, de alapvetően meghatározzák az egyén identitását és preferenciáit is (Hall és Taylor 1996: 15).

A történelmi institucionalizmus felhívta a figyelmet az intézményeknek a politikai életben játszott központi szerepére, ugyanakkor az irányzat képviselői gyakran igyekeznek hangsúlyozni, hogy az intézmények önmagukban nem magyarázzák a politikai folyamatokat. Az intézményeket ezért különböző hatásmechanizmusokba illesztik bele, melyek teret hagynak az olyan magyarázó változóknak, mint például a gazdasági és társadalmi élet változásai vagy az ideák.³ Ez a pluralizmus szembehehelyezkedik a behavioralizmus/racionálistdöntés-elmélet által képviselt letisztult, absztrakt politikatudománnyal, ugyanakkor számos problémához is vezet, melyek közül egy a jelen tanulmány témájául szolgáló intézményi változás magyarázata csupán.

Racionálistdöntés-elméleti institucionalizmus

A racionálistdöntés-elméleti institucionalizmus történelmi rokonával párhuzamosan, de attól függetlenül jött létre. Az inspirációt egy az amerikai törvényhozásban jelentkező ellentmondás adta. Ha a tradicionális racionálistdöntés-elméletet vennénk alapul, többdimenziós preferenciák mellett stabil többséget gyakorlatilag lehetetlen lenne létrehozni a kongresszusban, mert bármilyen koalíciót le lehetne szavazni egy másikkal, mellyel szemben ismét

2 A stratégikusan viselkedő egyén a döntések kölcsönös függőségének tudatában saját döntéseit a többi játékos lehetséges döntéseinek tükrében hozza meg.

3 Immergut (1998: 19) megfogalmazásában a politikát jellemző oksági mechanizmusok függenek a kontextustól (*causality-as-contextual*), amit a magyarázó változók összetett konfigurációja ad. Ezek a konfigurációk ugyan összehasonlítható történelmi esettanulmányokkal azonosíthatók, de nem feltétlenül bonthatók le a bennük szereplő egyes változókra, annál is kevésbé, mert gyakran maga a változókonfiguráció bír magyarázó erővel. Immergut ezért látja problematikusnak a történelmi institucionalista modellek általánosíthatóságát.

egy újabb koalíció állítható fel, és így tovább.⁴ Azonban a gyakorlatban korántsem ez a helyzet. Az institucionalisták szerint a kérdés kulcsa a kongresszusi bizottságokban rejlik, melyek strukturálják a tagjaik számára elérhető alternatívák és információk körét – például meghatározzák a szavazási napirendet. Így tehát az intézmények kötik össze a racionális magatartást a paradox végeredménnyel (Hall–Taylor 1996: 10).

A racionálistudomány-elméleti institucionalizmus képviselői szerint (Shepsle 1989; Ostrom 1990; Petit 1996; Scharpf 1997; Levi 1997; Tsebelis 2002) az intézmények lehetőségeket biztosítanak a racionálisan cselekvő egyén számára, ugyanakkor korlátozzák is: tulajdonképpen az intézmények adják az egyének és csoportok által játszott politikai „játék” szabályait (vö. „intézményi ösztönzők”, Ostrom et al. 1993). A racionálistudomány-elmélet eszközkészletét használó új institucionalisták számára így kevésbé fontosak maguk az intézmények, mint az, hogy mit képviselnek: számukra az intézmények egy-egy Nash-egyensúlyt⁵ jelenítenek meg. Az egyéni cselekvők instrumentális indokokból hozzák létre az intézményeket, mivel azok bizonyos előnyöket biztosítanak a számukra, melyek leginkább a politikai folyamatok kiszámíthatóságában jelennek meg – ha a játékszabályok egyensúlyi állapotot tükröznek és mindenkire vonatkoznak, akkor a többi „játékos” várható viselkedése könnyebben megjósolható.⁶

A racionálistudomány-elméleti alapok miatt az új institucionalizmus ezen ága módszertanában individualista, így számára az intézmények inkább jelentenek cselekvési közeget, mint a történelmi institucionalizmusnál látott önálló magyarázó változót. Szintén módszertani individualizmusából eredően a racionálistudomány-elméleti institucionalizmus rokonainál kevésbé strukturalista: míg a történelmi institucionalizmus az intézmények felől közelíti meg a politikai folyamatokat (vö. döntési korlát), ahogy a fentiekben is láthattuk, a racionálistudomány-elméleti institucionalizmusnál a hangsúly az egyéni cselekvők kollektív cselekvésén van, melyen keresztül intézményesítik a „játékszabályokat”. Így tehát minden intézmény visszavezethető az azt létrehozó egyéni cselekvőkre. Az irányzat további érdekessége, hogy a korábbi behavioralista elméletekhez hasonlóan exogén preferenciákkal dolgozik – az intézmények szigorúan csak a stratégiákra fejtik ki hatásukat.

Szociológiai institucionalizmus

Az új intézményi megközelítések három ága közül a szervezetszociológiából kifejlődött szociológiai institucionalizmus definiálja legtágabban az intézményeket. Az irányzat képviselői szerint az intézmények formális szervezeteken és szabályrendszeren túl lehetnek akár normák és értékek (*norms and values*) is. Az irányzatot megalapozó March és Olsen (1984) szerint a viselkedést nem csupán a racionálistudomány-elmélet által hirdetett költség-haszon elemzés vezérli, hanem tekintetbe vesz bizonyos, a cselekvő által internalizált elveket, értékeket,

4 Ez a probléma természetesen visszavezethető a Condorcet márkai által vizsgált szavazási paradoxonra, melyben a kollektív választási preferenciák lehetnek ciklikusak, akkor is, ha az egyéni választási preferenciák nem azok.

5 Nash-egyensúlyban minden résztvevő játékos aktuális stratégiája parciálisan legjobb választ ad a többi játékos aktuális stratégiájára. A Nash-egyensúly tehát ezen legjobb válaszok stratégiaegyüttesét jeleníti meg. Fontos megjegyezni, hogy a legtöbb játéknak több Nash-egyensúlya van. A klasszikus „nemek harca” játékban például mindkét fél inkább közösen szeretné tölteni az estét, mintsem külön. Így a két Nash-egyensúlyban mindkét játékos azonos programot választ: a pár vagy a férfi, vagy a nő által preferált programra megy el közösen.

6 Egyszerű és kézzelfogható példa a KRESZ szabályrendszere.

kulturális jellemzőket, identitást és habitust is. Az egyén így nem feltétlenül hasznot maximalizál, hanem egyúttal meg kíván felelni bizonyos (pl. kulturális) elvárásoknak is. Az új intézményi megközelítések ezen ága szerint a racionalitás tehát nem csak korlátozott, de egyben a kulturális környezet által meghatározott is.

A szociológiai institucionalizmusnál jelenik meg legerősebben az intézményi megközelítéseket gyakran jellemző strukturalizmus, hiszen az intézményeket kultúraként vagy normákként definiálja, melyeket az egyén internalizál. Ebből eredően a szociológiai institucionalizmus a preferenciák létrejöttét is problematizálja – mivel az internalizáción keresztül az intézmények az egyén identitását és preferenciáit is befolyásolják, azok nem eleve adott – exogén – jellemzők, hanem a folyamathoz képest endogén változók. A szociálkonstruktivizmus logikáját követve a szociológiai institucionalizmus így választ kíván adni a racionálistudomány-elméletet a preferenciák endogenitása miatt ért kritikákra, hiszen a „racionáltság” szubjektivitására/kulturális meghatározottságára hívja fel a figyelmet (Zucker 1991).

Új institucionalizmus és intézményi változás

Az elmúlt húsz év során kritikai iskolaként létrejött új institucionalizmus fokozatosan a politikatudományi főáram részévé vált. Ez az eredetileg kiemelt pozíció a diszciplínán belül természetesen komoly külső és belső kritikát is ösztönzött. Az új intézményi megközelítéseket az elmúlt két évtizedben ért leggyakoribb vádak közé tartozik az elméleti és fogalmi pontatlanság, a kellő mértékű magyarázó erő hiánya vagy épp a statikusság. A továbbiakban egy konkrét kritikusan ponton, az intézményi változás magyarázatán keresztül tekintjük át az új institucionalizmus kritikáját.

Az új institucionalista irányzatokat összekötő elem az intézményi változás és átalakulás helyett inkább a folytonosságra és az intézményi reprodukcióra helyezett hangsúly. Annak ellenére, hogy a változás a stabilitás mellett minden intézményrendszer sajátja, az institutionalisták eddig többnyire elhanyagolták a kérdést (az intézménynek genezisével együtt), mivel az intézményekre inkább mint függő változókra tekintettek: az intézmények helyett inkább azok hatásaira koncentráltak.⁷ Mivel az ortodox politikatudomány célja a magyarázat és a predikció, ez a hangsúly könnyen megérthető, de aligha tartható. Az intézmények az institutionalisták szerint viszonylag tartós szabály- és szokásrendszerek gyűjteményei, melyek olyan jelentésstruktúrákba ágyazódnak be, amik függetlenek a külső körülmények változásaitól vagy a döntéshozók cseréjétől (March és Olsen 2006). Az ezen elméleti alapokon nyugvó kutatások a politikai folyamatokat a politikatudományban népszerű ún. ragadós intézmények (*sticky institutions*) fogalmával magyarázzák, ami nem jelent mást, mint az intézmények kialakulását követő tehetetlenséget. Amint egy intézmény létrejön, önálló életre kel, erős korlátot jelent a cselekvésre, és az intézményi reprodukciónak hála, rendkívül ellenállóvá válik a környezet változásaival szemben – amennyiben mégis megváltozik, azt csak jelentős késéssel, fokozatosan teszi. Mivel alapvetően meghatározza a cselekvő stratégiáit vagy akár a preferenciáit is (függően az adott új institucionalista irányzattól),

⁷ Annak ellenére, hogy az ezredforduló után jelentősen megszorodtak az intézményi változás kérdését körüljáró munkák, azok leginkább az elméleti viták támogatását szolgálták, míg az institucionalista irányzatok fő kutatási területe továbbra is az intézményi hatások vizsgálata maradt.

egy ragadós intézmény konzervatív magatartásra szocializálja az egyént, ezáltal erősítve az intézményi folytonosságot és adott esetben gátat vetve a fejlődésnek.⁸

Ez a magas fokú intézményi stabilitás azonban továbbra is inkább következik az elméletből, mint az empiriából. Fontos látnunk, hogy a *ceteris paribus* logika miatt az intézményi megközelítések lényege – vagyis az intézmények hatásainak vizsgálata a preferenciaalkotásra, a stratégiai viselkedésre, a döntéshozatalra, illetve az identitás kialakítására – értelmetlen volna, ha maguk az intézmények nem lennének tartósak és stabilak (Harty 2005: 52). Pontosán ez a szükségszerű elméleti alapfeltevés okozza az intézményi megközelítések részrehajlását a stabilitás felé (az ún. *stability bias*), és pontosan ezért koncentráltak a megközelítés úttörői a stabil nyugati demokráciák vizsgálatára. Ahogy azt Harty (2005) is hangsúlyozza, az intézményi állandóság (*stasis*) nem csak a nyugati demokráciák sajátja: a politikai képviselet formájától függetlenül a társadalmi és politikai rend stabil döntéshozatali szabályrendszeret kíván. Részben ez a politikai rendszerek felett átívelő állandóság adja – legalábbis az irányzat képviselői szerint – az intézményi magyarázatok erejét.⁹ Ugyanakkor ez a részrehajlás és a belőle eredeztetett torzítás számos, az új institucionalizmust egységesen célzó kritika alapjává is vált.

Az institucionalizmus logikájának egy másik érdekessége miatt azonban a változás pusztán vizsgálata a meglévő eszközkészlettel nem feltétlenül adna választ a kritikára: ha az intézmények csupán születésük után szerepelnek a politikatudományi modellekben független változóként – ráadásul nem is az egyedüli magyarázó változóként, l. történelmi institucionalizmus –, akkor a szigorú értelemben vett intézményi magyarázatok fókuszja meglehetősen szűk (Gorges 2001: 142). Amint az institutionalisták az intézmények kialakulását és változását is a vizsgálódás tárgyává teszik, az intézmények független változóból hirtelen függő változóvá válnak, számos elméleti és metodológiai kérdést vetve fel az intézményi magyarázatok relevanciájával kapcsolatban.

Egy a stabilitással járó másik probléma a végtelen visszahatás (*infinite regress*) kérdése (Lieberman 2002). A probléma egyszerű: ha a politikai folyamatok változásait vizsgáljuk stabil és állandó okokkal (intézmények), feltételeznünk kell, hogy a változást a korábban stabil magyarázó változók változása okozza. De vajon mi okozta ezt a változást? Hol ered a logikai lánc, ha a változás mindig a korábbi intézmények változására vezethető vissza? De az elméleti kérdések mellett a stabilitásra helyezett hangsúlyból egy másik, kifejezetten politikai probléma is ered. A „játékszabályok” hangsúlyozásával (l. racionálistöntés-elméleti, illetve történelmi institucionalizmus) az új institucionalizmus háttérbe szorítja a politikai hatalom, a pozíció és presztízs szerepét azok megváltoztatásában. Vagyis az intézményi megközelítések figyelmen kívül hagyják az olyan befolyásos, tudatosan cselekvő egyének szerepét, akik képesek az intézményekben foglaltatott szabályok kijátszására vagy akár megváltoztatására

⁸ Az irodalomban a leggyakrabban emlegetett példa a számítógépeken is használatos ún. QWERTY billentyűzet (l. lapszámunk Klio és a QWERTY közgazdaságtana című cikkét), melyet eredetileg mechanikus írógépekre terveztek, megelőzve a gyakran használt betűket tartó rudak összeakadását. A később elektronikus billentyűzetekre is átvitt leosztás máig használatban maradt, annak ellenére, hogy eredeti funkcióját elvesztette és több alternatív leosztás is hatékonyabbnak bizonyult. Természetesen érv lehet a változás ellen az azzal járó költség (l. útvonalfüggettség elve később), ugyanakkor érdekes, hogy a QWERTY használói gyakran meg vannak róla – tévesen – győződve, hogy az alternatív megoldások inkább nehezítenék a munkát.

⁹ Peters et al. (2005) szerint ez a részrehajlás túlmutat a stabilitás hangsúlyozásán. Szerintük az új institutionalisták a stabilitás keresése során alapvetően sikeres intézményeket vizsgálnak, ezért a problémát leginkább a 'succes bias' kifejezés jellemzi.

(Hira és Hira 2000; Peters et al. 2005). Már ebből a néhány fontos kérdésből könnyen belátható, hogy az intézményi változás az új institucionalizmus(ok) „Achilles-sarka”. A kemény (ön)kritikák (pl. Gorges 2001; Harty 2005) szerint ugyanis az intézményi stabilitás önmagában predeterminálna minden politikai folyamatot. Mivel azonban ezek a folyamatok és az intézmények is egyaránt változnak, ha az intézményi megközelítések nem képesek ezt a változást megfelelően magyarázni, akkor azok értelmüket veszítik.¹⁰

A korai új intézményi megközelítések magyarázatot is ajánlottak a változásra – a változás lehet kritikus (hirtelen), illetve folyamatos. Míg a ragadós intézmények miatt az utóbbi, potenciálisan endogén változástípus kevés figyelmet kapott, a hirtelen, alapvető intézményi változások számos remek esettanulmány alapjául szolgáltak. Ahogy Stephen Krasner fogalmaz: „A változás nehéz... Az intézményi változás inkább epizodikus és drámai, mintsem folyamatos és additív” (idézi Cortell–Peterson 1999: 178). Ezen magyarázatok szerint az intézményi stabilitás hosszú szakaszait hirtelen, kritikus események szakítják meg, melyek megintatják a korábbi rendszert, és táptalajt jelentenek új intézmények kialakításának. Jól látható, hogy ezek a korai kísérletek is magukon hordozzák a korábban már tárgyalt strukturalista logikát: a változás a struktúrában történik, amire a cselekvők csak reagálnak, létrehozva a következő stabil rendszert. Peters és Pierre szerint ez a strukturalizmus tovább gyengíti az institutionalista változásmagyarázatot, mivel az irányzat nem hagy teret a tudatos cselekvőknek (idézi Olsen 2009: 3). Mivel az intézményi megközelítések elhanyagolják a politikai cselekvőt, a konfliktust és a hatalmi egyenlőtlenségeket, figyelmen kívül hagyják a tudatos intézménytervezést mint politikai eszközt, vagyis annak lehetőségét, hogy a tudatos cselekvő intézményeket hozhat létre például hatalma növelésére.

De mi okozza ezeket a kritikus változásokat? Az intézményi változás magyarázatához az új institucionalizmus olyan – az elméleti kerethez képest külső – változókhoz nyúlt, mint a válságok (gazdasági, politikai, katonai), különleges képességű vezetők vagy az ideák. Ezen változók bevonása azonban nem oldotta meg a problémát, sőt újabbhoz vezetett. Hátrahagyva az intézmények közvetlen vizsgálatát, az új institucionalizmus egy egyre bővülő változó-csoportot alkalmaz, ezáltal csökkentve a szűk értelemben vett *intézményi* változók magyarázó erejét. Ráadásul a konkrét kondíciók köre, melyek mellett ezen új változók magyarázó erővel bírnak, máig nem tisztázott, csakúgy, ahogyan az ok-okozati mechanizmusokban, melyeken keresztül kifejtik hatásukat. Ez a kortárs irodalomban gyakori *ad hoc* modellezés (vö. Blyth 1997; Gorges 2001; Dente et al. 2011) az ortodox politikatudomány „ösbűnével” fenyeget: nehezen általánosítható, kevésbé letisztult magyarázatokat ad, melyek az oksági láncok esetlegessége miatt nem képesek a predikcióra (vö. Pedersen 1991).

Maga a változás definíciója is további kérdéseket vet fel. Mivel az intézményi megközelítések többsége – kivéve a racionálistudomány-elméleti institucionalizmus bizonyos változatai – többnyire kvalitatív eszközöket használ, a definíció szubjektív. Mikor ér véget a pusztán intézményi adaptáció, és mikor kezdődik az „igazi” változás? Lehet-e egyáltalán ezt a küszöbértéket számszerűsíteni? Ha a kutató célja a (bizonytalanul) meghatározott változás magyarázata, vajon nem fog leginkább a jól beazonosítható, katartikus eseményekre koncentrálni, figyelmen kívül hagyva az évek hosszú során keresztül, lépésről lépésre végbemenő,

¹⁰ Az intézményi változás természetesen az új institucionalizmus számára is fontos, elismert kérdés – Thelen (2003) szerint épp az a vonzó az intézményekben, hogy drasztikusan képesek megváltozni, miközben más esetekben meglepően ellenállóak a változásokkal szemben.

gyökeres változást? Ezen kérdések természetesen visszavezetnek az intézmény meghatározásához: egy adott institucionalista megközelítés annak megfelelően fogja a változást definiálni, hogy mit tekint intézménynek, illetve hogy éppen milyen típusú intézményeket vizsgál. Az irodalom alapján a változások, melyekben az új institucionalizmus leginkább érdekelt, elsősorban a döntéshozatali struktúrákat, mintsem a konkrét szakpolitikákat – mint például a gazdaságpolitika egyes elemei – érintik (Harty 2005). Az alábbiakban áttekintjük, hogy a három nagy új institucionalista irányzat milyen magyarázatot próbált adni az intézményi változásokra az irányzat fénykorában, és mik ezen magyarázatok máig fennálló hiányosságai.

Útvonalfüggőség

A történelmi institucionalizmus azt a politikatudományban évtizedek óta elterjedt nézetet képviseli, mely szerint a politikai döntéshozatali rendszerek, vagyis az intézmények, legtöbbször konzervatívak, és a szakpolitikai döntéshozatali szokásokat, illetve a szakpolitikát végrehajtó szervezeteket védik a változásokkal szemben. Pierson (2000) megfogalmazásában az intézmények önbeteljesítő folyamatoknak adnak otthont, melyek meggátolják a további változást, amint ezek a folyamatok intézményesültek. Ez az ún. útvonalfüggőség (*path dependence*) elve, mely szerint a változás költségei meghaladják a folytonosság biztosította hasznot, így az eredeti intézményi berendezkedés adott pályán rögzíti az intézményrendszert (*lock-in*) (l. Krasner 1993; Thelen and Steinmo 1992; Pierson 2000). Ezáltal az egyén számára csak egy egyensúlyi állapot látható – ti. a jelenlegi intézmény –, annak ellenére, hogy esetleg több ilyen egyensúly is létezhetett az adott intézményrendszer kialakulásakor. Az intézmények tehát a történelmi institucionalisták számára „ragadósak”, ami pozitív hozadékként megadhatja a politikai stabilitáshoz szükséges kiszámíthatóságot – ha a játékszabályai ritkán változnak, a szereplők magatartása kiszámíthatóvá válik. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a folytonosság a történelmi institucionalizmus számára korántsem jelent hatékonyságot és optimalitást: az empiria szerint gyakran merülnek fel új, hatékonyabb intézmények tervezetei – gondoljunk csak az új típusú billentyűzetkiosztásokra, melyek felválthatnák a QWERTY-t –, azonban a váltáshoz rendelt magas költségek miatt a kevésbé hatékony rendszerek maradnak használatban. Ahogy Pierson (2000: 253) fogalmaz: „Minél előrébb vagyunk egy folyamatban, annál nehezebbé válik egyik útvonalról a másikra váltanunk.”

Az útvonalfüggőség szerint tehát „a történelem számít” (*history matters*): a történelmileg kialakult intézményrendszerek viszonylag állandóak, azok csak az olyan turbulens, „formáló pillanatokban” (*formative moments*) alakulnak át, mint például a háborúk (Ikenberry 1994). Ezt a változásmódot szokás „megszakított egyensúlynak” (*punctuated equilibrium*) is hívni (Peters et al. 2005). A háborúk, politikai és gazdasági válságok elég alapvető változások ahhoz, hogy megremessék a meglévő intézményrendszert, és hirtelen, gyökeres változások katalizátorai legyenek. Amint azt korábban említettük, ilyen események során az egyén ismét szerephez juthat az alapvetően strukturalista institucionalista magyarázatokban: a válságok lehetőséget adnak a döntéshozók számára, hogy új ideákat öntsenek intézményi formába, amint a döntéshozók új megoldások után kutatnak, mivel a régi intézményrendszer már nem képes azokat megadni. A leggyakrabban használt ilyen esettanulmány a történelmi institucionalista irodalomban a gazdasági világválságot és a

második világháborút követő keynesiánus fordulat a nyugati államokban, illetve a keynesi makroökönómia megingását hozó 1973-as olajválságot követő neoliberális forradalom (Hall 1989).

Ebben a narratívában a történelem így „normális időszakokra” (*normal periods*) és „kritikus fordulópontokra” (*critical junctures*) oszlik. Azonban, amint azt Hall és Taylor (1996: 10) is megjegyzi, a történelmi institucionalizmus gyakran képtelen megmagyarázni, hogy mi előzi meg ezeket a fordulópontokat. Ugyanakkor az útvonalfüggőségéből eredeztetett „megszakított egyensúly-elmélet” elegáns módja, hogy a történelmi institucionalizmus megkerülje a fokozatos, evolúciós változások vizsgálatát. A *lock-in* hatás miatt ugyanis a fokozatos adaptáció nehezzé válik, ezért a környezet és az intézmény adta válaszok közötti növekvő szakadék később mindent elsöprő változások okává válhat. Így az útvonalfüggőség egyaránt lehet az állandóság és a (radikális) intézményi változás oka. Bár ez az érvelés elemeiben megtalálható egyes történelmi institutionalista érvelésekben (pl. Hall 1989), az általa felvetett tudományelméleti problémák miatt (tautológia) azt a legtöbb institutionalista vizszaútasítaná (Gorges 2001: 138).

A „megszakított egyensúly” pótolja a hiányzó változásmodellt, ugyanakkor számos, a korábbiakban már érintett problémával jár. A történelmi munkákat jellemző strukturalizmus például ismét meggátolja egy megfelelő mértékben politikai változáselmélet felállítását: a *politikai* változás nem válik az elmélet részévé, illetve a stabil időszakokat is jellemző politikai konfliktusok sem kapnak szerepet (Peters et al. 2005). Peters és szerzőtársai szerint ezen elemek – gyakorlatilag a politikai cselekvő – integrálása nélkül a történelmi institucionalizmus képtelen a változás magyarázatára.

Egyes történelmi institutionalisták ezen probléma tudatában más változáselméletekkel is kísérleteztek. Érvelésük szerint például változás mehet végbé az intézményeken belül is, amennyiben az általános társadalmi, gazdasági és politikai változások *már létező* intézményeket tesznek relevánsabbá. Ezen változások arra készíthetik a döntéshozókat, hogy régi intézményeket alkalmazzanak új problémák megoldására, miközben azok fokozatos változáson esnek át az intézmény keretei között zajló politikai csatározásoknak köszönhetően. Ezen elméletek szerint szándékos politikai stratégiai cselekvés is szülhet intézményi változást, amennyiben az a strukturális változókra irányul, hosszú távú politikai haszonszerzés céljából (Thelen és Steinmo 1992: 16–17). Egyszerű és kézzelfogható példa erre a döntéshozó, aki háborút provokál, ami aztán elsöpri a meglévő intézményrendszer. Bár ezen megközelítések több teret hagynak a cselekvőnek, továbbra is elsősorban strukturalisták, és az intézményi magyarázatokon kívül eső változókra hagyatkoznak.

Végül, de nem utolsósorban egyes történelmi institutionalisták a jelen tanulmány témájául szolgáló ideákhoz mint külső változókhoz fordulnak az intézményi magatartás magyarázatakor (pl. Hall 1989, 1993; Goldstein és Keohane 1993; Campbell 2002). Ezen elméleti keretek szerint az egyének és csoportok azért hoznak létre egy intézményt, mert egy közös ideát – vagy Peter Hall (1993) megfogalmazásában egy szakpolitikai paradigmát (*policy paradigm*) – képviselnek. Az intézményi megközelítések általában elhanyagolják a kontrafaktuálisok és a tudatos cselekvés szerepét az egyes fejlődési pályák elemzésekor: mennyire volt elkerülhetetlen egy adott döntés az intézményi rendszer felépítésével kapcsolatban? Milyen szakpolitikai döntések vezethettek volna más kimenetelhez? (Peters et al. 2005). Az ideák vizsgálata a történelmi institucionalizmus szerint megoldást jelenthet erre

a kérdésre is, hisz annak ellenére, hogy az institucionalizmus gyakran csak szükségből foglalkozik az ideák szerepével, azok alapvetően meghatározzák egy adott intézményrendszer felépítését, amennyiben új intézmények és szervezetek „tervrajzául” szolgálnak (Goldstein és Keohane 1993; Berman 1998; Campbell 2002). Mivel az ideákat az új institucionalizmus más ágai is használják magyarázó változóként, szerepükről és a használatukból adódó problémákról a későbbiekben részletesebben ejtünk szót.

Intézmények és instrumentalitás

Amint azt az egyes irányzatok leírásánál említettük, a racionálistudomány-elmélet eszközkészletét használó intézményi megközelítések szerint az intézményeket a racionális cselekvők azért hozzák létre, hogy általuk sikeresen birkózzanak meg a piaci kudarcokkal és a korlátozott racionalitásból eredő problémákkal (Gorges 2001). Emellett az intézmények egyúttal szabályokat, eljárásokat és kényszerítő mechanizmusokat is szolgáltatnak, melyek növelik a várakozások stabilitását és segítenek megoldani a kollektív cselekvés dilemmáját (ti. megnehezítik például a potyautas-magatartást). Az intézmények tehát azért jönnek létre, mert valamilyen hasznot jelentenek az őket létrehozó egyének számára. Az adott intézmény a lehetséges alternatív intézményi formákhoz képest stabilabb megoldást jelent, mivel Nash-egyensúlyt jelenít meg, melynek értelmében egyik „játékosnak” sem érdeke abból elmozdulni (Hall és Taylor 1996: 20). Fontos látnunk tehát, hogy a történelmi institucionalizmussal szemben a racionálistudomány-elméleti institucionalizmus számára az intézmények hatékony és optimális megoldások a racionális önérdékkövető magatartás káros következményeinek kezelésére (pl. fogolydilemma, közösségi döntések). Stabilitásuk tehát abból ered, hogy hasznot hajtanak az őket létrehozó racionális cselekvők számára, hogy funkciójuk van.¹¹ Változni csak akkor fognak, ha a változás az őket létrehozó cselekvők érdekében áll. Természetesen a racionálistudomány-elméleti logikából következően a változtatásokat is a haszonmaximalizálás fogja vezérelni, nem például a szociológiai institucionalizmusban alkalmazott interszubbjektív normarendszerek. Az intézményi változás tipikus ösztönzője lehet, ha az adott intézmény diszfunkcionálissá válik, és többé nem képes az optimális kimenetelt biztosítani (vö. közlegelő tragédiája, Ostrom 1990). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a racionálistudomány-elméleti megközelítésben a változás akkor is instrumentális marad, ha az intézmény külső tényezők hatására veszti el hatékonyságát – változás továbbra is csak akkor lehetséges, ha az a játékosok érdekében áll.¹²

A racionálistudomány-elméletre hagyatkozó szervezeteket általánosságban sújtó probléma abból ered, hogy az irányzat nehezen birkózik meg olyan esetek magyarázatával, ahol – a játékelméletben gyakori módon – több Nash-egyensúly is létezik az intézmény kialakításakor, vagyis több lehetséges intézményi formula is követhető. A kutatók gyakran ezen a ponton fordulnak történelmi institutionalista – kollégáikhoz hasonlóan – külső változóhoz. A racionálistudomány-elméleti modellekben az ideák koalíciók alapjául szolgáló fókuszpontként (vö. Schelling 1978) működnek, segítve a Nash-egyensúlyok közötti választást, vagy

¹¹ A nemzetközi kapcsolatok területén az Andrew Moravcsik (1993) nevével fémjelzett liberális intergovernmentalizmus (*liberal intergovernmentalism*) hasonló logikával magyarázza az Európai Unió létrejöttét és folyamatos bővülését.

¹² A fenti logikát továbbgondoló, összetettebb közgazdaságtani modellekért l. North (1990: 84–85).

éppen a Pareto-javítást¹³ intézményi változás idején (Garrett és Weingast 1993; Goldstein és Keohane 1993).

Változás és legitimitás

Az új institucionalizmus szociológiai irányzata, mint azt említettük, az intézményeket olyan korlátként fogja fel, mely a szervezeteket vagy cselekvőket arra készíti, hogy azonos környezeti feltételek mellett hasonuljanak egymáshoz.¹⁴ Az ún. intézményi izomorfia szerint tehát a szervezetek olyan más szervezetek alapján építik ki struktúrájukat, melyeket az adott területen (pl. üzlet élet) sikeresnek és/vagy legitimnek tartanak (DiMaggio–Powell 1983, 1991; Finnemore 1996). Az intézményi genezis így különbözik mind a történelmi, mind a racionális döntés-elméleti institucionalizmusétól: bizonyos intézmények elterjedése kevésbé függ azok hatékonyságától, mint az intézményi magatartás mögött meghúzódó mimetikus folyamatoktól (alakhűség) (DiMaggio és Powell 1991: 70).

Az intézmények tehát az institucionalizmus szociológiai válfaja szerint azért születnek, mert az őket létrehozó adott szervezet vagy cselekvő(k) úgy véli(k), hogy az intézmény növelni fogja legitimitását. Pontosan ezért intézményesülnek egy adott társadalom/kultúra elfogadott szokásai (pl. házasság). Ezek a szokások olyan hálózatokban fejlődnek ki, melyek tagjai közös problémák meghatározását és megoldását próbálják elérni. Ez a közös cselekvés a cselekvők között megosztott kognitív térképeket (*cognitive maps*) szül (Hall és Taylor 1996: 17). Ez az absztrakt logika az intézmények interszubjektivitására hívja fel a figyelmet: egy intézmény azért létezik, mert hiszünk benne (mindannyian osztjuk a mögötte rejtőző kognitív térképet).

Értelemszerűen az ily módon definiált intézmények akkor változhatnak meg, ha a mögöttük álló normák és szabályok gyengülnek, vagy akár teljesen elveszítik legitimitásukat. A változás oka tehát nem a hatékonyság-, hanem a legitimitásvesztés: az útfüggőség logikájához hasonlóan szuboptimálisan működő intézmények maradhatnak fent, feltéve, hogy a mögöttük álló normák dominánsak egy társadalmon belül. Az ideáknak a változás magyarázatában nyilvánvaló szerep jut: egy a meglévő intézmények legitimitását megkérdőjelező normát hordozó idea egyfajta fókuszpontként válhat egy rivális intézményi berendezkedés alapjává. A szociológiai institutionalisták számára a fő kérdés az, hogy milyen feltételek mellett fog egy korábban széles körben elfogadott norma meggyengülni, illetve az utána hagyott vákuumot a cselekvők hogyan fogják kihasználni, hogy új intézményeket hozzanak létre. Problémát az olyan változások okoznak az irányzat képviselői számára, melyek különböző intézményi formák létrehozását célozzák azonos környezeti feltételek mellett.

Az intézményi változás kortárs kritikái

A 2000-es évek új institucionalizmust célzó, a korábban tárgyalt problémákra reflektáló kritika hullámának fő megállapításait az alábbi három pontban foglalhatjuk össze:

13 A Pareto-javítás során úgy hozunk legalább egy szereplőt kedvezőbb helyzetbe, hogy egyik másik szereplő sem kerül a status quohoz képest rosszabb pozícióba.

14 Mivel az intézmények a szociológiai institucionalizmus számára rokoníthatók a kultúrával, az általuk felállított cselekvési korlát a három irányzat közül itt a legerősebb, hiszen az a cselekvés gyakorlatilag minden aspektusát érinti.

- I. Az intézményi megközelítéseknek önálló mikroelméletet kell kidolgozniuk az intézményi változás vizsgálatára, ami nem hagyatkozik külső, nem intézményi változókra (ún. koherenciakritika).¹⁵ Azonban lévén, hogy az intézményi megközelítések kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy az intézmények önmagukban nem magyarázzák a politikai folyamatokat, a külső változók bevonása sokszor elkerülhetetlen (Thelen és Steinmo 1992: 3). Ahogy azonban azt Gorges (2001) is hangsúlyozza, az új institucionalista kutatók elsődleges feladata az lenne, hogy megmagyarázzák, milyen körülmények között mely változók hogyan hatnak. Válaszok nélkül a külső változók használata esetleges marad, és az intézményi magyarázatok akár falszifikálhatatlanná is válhatnak.
- II. Az intézmények látszólag kevésbé stabilak, mint azt az új institucionalista elméletek láttatják (ún. empirikus kritika).
- III. Az előző ponthoz kapcsolódóan a kritikusok hangsúlyozzák, hogy sok intézmény marad fent nagy sokkok után, és inkább jellemzi őket a fokozatos változás és adaptáció, mint a gyökeres változás (belső kritika, pl. Thelen 2003).

Ezen kérdések mentén az ezredforduló „új” új institucionalizmusa több változásmódot is felállított, igyekezve elmozdulni a stabilitást hangsúlyozó fogalmaktól, mint például az útvonalfüggőség. Alexander (2001), Thelen (2003) és Boas (2007) például már hangsúlyozzák, hogy az intézmények kevésbé stabilak, mint azt a korábbi elméletek állították (vö. belső kritika), következésképpen ezen kutatók fokozatosan eltávolodtak az olyan, még az ezredforduló tanulmányokban is kulcsszerepet játszó fogalmaktól, mint a *lock-in* (vö. Pierson 2000).

Harty (2005) két kérdést tesz fel: miért akarják adott esetben a cselekvők megváltoztatni az intézményeket? Milyen körülmények között valószínűbb, hogy a cselekvők változást fognak kezdeményezni? Minden korábbi irányzat ugyanazon a ponton akadt el: ha nincs egy – általában külső – katalizátor, a változás nem mehet végbe. Illetve, még ha jelen is van ez a katalizátor – például egy legitimitását veszített norma (szociológiai institucionalizmus) –, nem világos, hogy a változás egyáltalán végbemegy-e, és ha igen, akkor pontosan mikor. Harty szerint a megoldás a „hogyanban” van: a hangsúly a lehetőségekről (*windows of opportunity*) az eszközökre (*resources*) kell, hogy kerüljön. Ez a megközelítés szükségessé teszi a változás költségeinek vizsgálatát (Harty 2005: 66).

Az új institucionalizmus egyik alapítójának tekintett Johan P. Olsen (2009; korábban March és Olsen 2006) az intézményi változás magyarázatában a cselekvőkről az intézményekre helyezné vissza a hangsúlyt. Ez a megközelítés visszalépést jelent a strukturalizmus felé, ugyanakkor közelebb visz egy endogén, tisztán intézményi változókon alapuló változásmódelhez. Az olseni intézményi változásmódel szerint az intézmények nem csupán a külső változásokra reagáló statikus képződmények, vagy eszközök a hozzáértő cselekvők kezében – az intézményeknek saját életük van, melynek része a külső tényezőktől független organikus változás. A változás tehát a politika és egyúttal az intézményi világ velejárója, mely adott szabályok szerint és standardizált folyamatokon keresztül zajlik. Az intézmények folyamatosan értelmezik a külső világ változásait és reagálnak azokra (adaptáció), de gyakran ezek az igazodások nem képesek fenntartani egy egyensúlyi állapotot, ezért nagyobb lépté-

¹⁵ Harty (2005) egy érdekes kérdést vet fel: az intézményi változás alapvetően politikai változást takar, és a politikatudomány számos politikai változásmódellel rendelkezik. Így az intézményekhez köthető változásokra csak akkor alakítható ki egy önálló módel, ha bizonyítjuk, hogy az intézményi változás a politikai változás egy jól elkülöníthető alfaja.

kü változás kell, hogy végbemenjen. Olsen szerint tehát a politika világa sem nem determinisztikus (vö. korábbi új institucionalista megközelítések), sem nem rendszertelen és kaotikus; maguk az intézmények pedig nem teljesen statikusak, de nem is változnak folyamatosan. A politikusan cselekvő egyén ugyan részt vehet az intézményi változás folyamatában, de sohasem lesz képes egyedül befolyásolni azt. Ha tudomásul vesszük, hogy maguk az intézmények is rendelkeznek egy aktív belső világgal, ami befolyásolja a változásukat, a kérdés csupán az, hogy a tudatos intézményi tervezés és az adaptív intézményi magatartás magyarázó változókként hogyan különböznek el egymástól.

Robert C. Lieberman (2002) kritikájában nem a változást, hanem magát a politikai rend fogalmát értelmezi újra. Érvelése szerint a politikát egy koherens rendszer (*order*) helyett több rendszer összességéként kell értelmeznünk. A politikai változás ezen rendszerek közötti feszültségből (*friction*) ered. Ez a lazított politikai rendszerfelfogás teszi lehetővé Lieberman szerint, hogy az intézményi és az ideákhoz kötődő, ideatikus (*ideational*) megközelítéseket szintetizáljuk egy meggyőzőbb változásmoделl megalkotásához. A tanulmány központi hipotézise szerint tehát, ha a politikai rendszerek között gyakori a feszültség, akkor a „rendkívüli” politikai változások (szemben a „normál” változásokkal) is gyakoribbá válnak. Lieberman szerint a feszültség bármilyen rend (intézményi vagy ideatikus) között is fennállhat: ideák és intézmények tetszőleges kombinációban ütközhetnek egymással. A strukturális feszültségeket a politikai változással összekötő hatásmechanizmust az egyéni politikai magatartás a rendszerközi feszültségek miatt átalakuló ösztönzői és lehetőségei adják: a politikai cselekvők ilyen körülmények között arra kényszerülhetnek, hogy az érdeküik érvényesítéséhez új megoldásokat keressenek. Ilyen megoldás lehet egy új intézmény keresése/kialakítása, vagy akár a személyes meggyőződések alakítása, hogy azok megfeleljenek az újonnan létrejövő intézményi lehetőségeknek. Ez a politikadefiníció olyan stabil elemekkel rendelkező világot fest le, mely folyamatosan magában hordozza a (radikális) változás lehetőségét.¹⁶

Lieberman példája ismét visszavezet az exogén változók problémájához. A külső tényezők önreflexív vizsgálata nem egyedülálló, Hira és Hira (2000) például a racionális döntéselmélet és az arra épülő intézményi megközelítések „megmentéséért” egyenesen hátat kívánnak fordítani az intézményeknek, és épp e külső változók vizsgálatára szeretnének koncentrálni. Ez a lépés azonban véleményünk szerint egy másik, már említett kritikus pontba ütközik: az intézmények kizárása a magyarázatból rombolja az intézményi megközelítések integritását. A jelen tanulmány ezzel szemben az intézményekhez való visszatérést sürgeti a Lieberman (2002) által kijelölt – és a kortárs diszkurzív institucionalizmus (Schmidt 2008) által folytatott – úton.¹⁷ Úgy érvel, hogy az ideák bevonásával olyan elméleti és módszertani eszközkészlet birtokába juthatunk, melyet minden új institucionalista irányzat egyaránt be tud építeni elméleti keretébe (természetesen olykor eltérő definíciók és funkciók mellett), elősegítve a konstruktív párbeszédet. A korábbi, ideákra hagyatkozó modellekkel szemben a tanulmány szemlélteti, hogy az ideák és az őket közvetítő diskurzus nem tekint-

¹⁶ Lieberman (2002) saját elméletét Joseph Schumpeter „teremtő pusztítás” (*creative destruction*) fogalmához hasonlítja, mely a kapitalizmus alapvető jellemzője.

¹⁷ Egyes kortárs institutionalista modellek egyenesen megkívánják az ideák szélesebb körű használatát. Lieberman (2002) például úgy érvel, hogy egy elemzés, mely egyaránt nagy figyelmet fordít az ideák és az intézmények elemzésére, gyakorlatilag szükségszerűen rá fog világítani a liebermani modellben oly fontos feszültségekre, melyek a politikai változás motorjai.

hetőek valódi külső változóknak, mivel azok az intézményekkel szorosan összeforrva vesznek részt a politikai változás hatásmechanizmusában. Ezáltal a javasolt új, ideákra és a szakpolitikai diskurzusra építkező megközelítés választ kíván adni a fenti kritikákban megfogalmazott három kérdésre is: ideák mint eszközök (vö. Harty 2005), az intézmények belső élete (vö. Greif és Laitin 2004; Olsen 2009), valamint az ideák és az intézmények közötti szerves kapcsolat (vö. Lieberman 2002). Fontos megjegyeznünk, hogy ezen összeforrás miatt ez az ideatikus szintézis nem szorítja háttérbe az intézményi változókat a változás magyarázatában.

II.

Ideák és politika

Az áttekintett új institucionalista irányzatok közös jellemzője, hogy redukcionista (ti. összetett politikai folyamatokat magyaráznak kizárólag az intézményeken keresztül), a politikai élet egyes elemeit adottnak veszik és nem problematizálják, illetve, hogy a struktúrát részesítik előnyben a cselekvővel szemben (Lieberman 2002). Amint azt korábban említettük, az ideák használata az új institucionalizmus egyik „csodaszere” a problémák kezelésére, ugyanakkor a kutatási program ezen oldala is számos kérdést vet fel. Az ideák az eddig felállított magyarázatokban nem önmagukban okozzák a változást – előbb át kell, hogy alakuljanak valamilyen intézményi formává, legyen az norma- vagy szabályrendszer, vagy valódi szervezet (vö. Blyth 1997). Továbbá, ahogy azt Lieberman (2002) is hangsúlyozza, az ideák gyakran olyan társadalmi, gazdasági vagy történelmi változókból erednek, melyek akár maguk is bekerülhetnek egy intézményi modellbe (ideák, mint másodlagos változók). Ráadásul az ideákra épülő interpretatív kutatások alapvetése, mely szerint a társadalom (és intézményei) és az egyén kölcsönösen hozza létre egymást,¹⁸ nehezen egyeztethető össze a két fogalom az intézményi megközelítéseket jellemző analitikus elkülönítésével (LeCours 2005).

Az ideatikus irodalom alapján elkészült kutatások számos ponton demonstrálják az ideák fontosságát a politikai folyamatok magyarázatában – annak ellenére, hogy a konkrét hatásmechanizmusokat nem ajánlanak (vö. Yee 1996). Az új institucionalizmus kibővítette az intézményi definíciót a formális struktúrákon túlra, így válhatott „újja” a régi institucionalizmussal szemben, a definíció kiterjesztése az ideák irányába pedig növelheti az új intézményi megközelítések relevanciáját a kortárs politikatudomány számára. Annak érdekében, hogy a kínált ideatikus-intézményi megközelítés elkerülje az *ad hoc* érvelés csapdáját, annak demonstrálnia kell, hogy az ideákra való hagyatkozás nem jelenti az intézményi magyarázatok feladását, illetve oksági viszonyokra épülő hatásmechanizmusokat kell kínálnia, hogy a felépített elméleti keret ne kerüljön szükségképpen a pozitivisták társadalomtudomány határain túlra.

¹⁸ Ez a logika elméleti síkon még a megrögzött materialisták számára is ésszerű lehet: mivel az intézmények emberi konstrukciók, csakis azért léteznek, mert megfelelő számú ember elhiszi, hogy léteznek (Searle 1995). Amint azonban létrejött az adott intézmény, már korlátként jelenik meg az egyéni cselekvéssel szemben. A leggyakrabban említett két példa az állam és az önmagában értéktelen papírpénz.

A politikatudomány rövid történelme során a kutatók az ideákat általában nehezen mérhető, homályosan definiálható változóknak tekintették, melyek csekély magyarázó erővel bírtak, ezért kihagyhatóak voltak a modellekből egyéb, materialista változók javára (pl. intézményi érdekek). A pozitivisták nagy része az ideákat egyenesen másodlagos változóknak tartotta (l. a marxizmus egyes irányzatai), és amellett érvelt, hogy azok csupán a cselekvő retorikai fegyvere. A részben Anthony Giddens (1984) strukturációfogalmára alapozó ún. reflexív vagy interpretatív fordulat kihívást intézett ez ellen az ortodoxia ellen. Az Alexander Wendthez (1992, 1999) hasonló szociálkonstruktivisták rámutattak a racionalista-pozitivisták megközelítések hiányosságaira, melyek szerint az érdekeket, vélekedéseket és preferenciákat exogén változókként fogják fel.¹⁹ A reflexivisták szerint azonban mindezek a politikai interakcióhoz képest endogén változók, amik a cselekvés során változhatnak. Egyszerűen fogalmazva: az ideák független változóként működnek, amennyiben a cselekvők azokon keresztül értelmezik érdekeiket. Ezért idea és érdek nem analitikusan különálló. A nyelvfilozófia radikálisabb, posztmodern képviselővel szemben, akik szerint semmi sem létezhet a nyelven és a diskurzuson túl – értsd: tudományosan elemezhető objektív valóság nem létezik –, számos reflexivista kutató (legyenek konstruktivisták vagy történelmi institucionalisták) hagyományos társadalomtudományi módszerek alkalmazásával próbál konstruktív párbeszédbe elegyíteni a racionalistákkal.

Ideák és institucionalizmus

Az eredeti vita – fontos-e az ideák elemzése a politikatudományban – az 1990-es évekre gyakorlatilag lezárult a reflexivisták javára, az ideákra épülő kutatások reneszánszát hozva. Ahogy arról a tanulmányban már korábban szót ejtettünk, ez a trend az új institucionalizmusban – elsősorban annak történelmi ágában – is megjelent. Az ideatikus változók ugyanis nem csökkentik a materialista és strukturális változók jelentőségét, hanem inkább új, tágabb értelmet adnak az erőforrások fogalmának, miközben explicitte teszik az intézményi változást kezdeményező cselekvők preferenciáit (Harty 2005: 66). Vagyis az ideák működhetnek erőforrásként a cselekvő kezében (pl. instrumentális-retorikai használat meggyőzésre), ugyanakkor keretezik magát a cselekvést – bármi, amit a változást kezdeményező tesz, az általa képviselt ideák tükrében tudunk értelmezni (gondoljunk például az ideológiákra). Ez nem csak kiszámíthatóbbá teszi a politikai folyamatokat, de jelzéssel is bír az intézményi változást követő hatalmi eloszlásról, mely a történelmi institucionalizmus egyik kulcskérdése.

Már az olyan, a politikai közgazdaságtan területéről érkező korai új institucionalisták, mint Peter Hall (1989, 1993) vagy Kathryn Sikkink (1991), az ideákban keresték a megoldást az intézményi megközelítések egyes problémáira, elsősorban az intézményi változás kérdésére. Ezen korai kutatásokat remekül példázza Judith Goldstein és Robert Keohane 1993-as *Ideas & Foreign Policy – Beliefs, Institutions, and Political Change* című szerkesztett kötet. Ahogy azt a szerzők is hangsúlyozzák, a kötet célja a korábbi – mind racionalista, mind

¹⁹ A preferenciák kialakulása a kezdetektől fogva a racionális döntésméleti kutatások egyik kritikus pontja (lásd Green és Shapiro 1994).

reflexív – megközelítések továbbfejlesztése volt. A racionalista kutatások képtelenek megmagyarázni, hogy miért egy bizonyos intézmény alakul ki olyan esetekben is, amikor több Nash-egyensúly is szolgálhatna az új intézmény alapjául, a reflexivisták pedig még nem voltak képesek tesztelhető elméleteket felállítani, ezért a politikatudomány fősodrán kívül rekedtek. Ezen problémák feloldására a kötet szerzői az ideákat mint önálló magyarázó változókat értelmezték, és megvizsgálták azok szerepét a szakpolitikák változásában. A tanulmánykötet újdonsága elsősorban abban rejlik, hogy a szerzők igyekeztek kiemelni, hogy az intézményi és (szak)politikai változások során hogyan hatnak kölcsönösen egymásra a materialista és ideatikus változók. A kérdés tehát már nem az volt, hogy számítanak-e az ideák, hanem hogy hogyan és milyen körülmények között fejtik ki hatásukat.

Goldstein és Keohane az ideákat mint egyéni meggyőződéseket (*beliefs*) definiálják, és három típust különítenek el: világnézetek, oksági meggyőzések (*causal beliefs*) és elvi alapon álló meggyőzések (*principled beliefs*). Az ideák hatása akkor a legátfogóbb, amikor világnézetek formájában jelennek meg (pl. ideológiák, vallások), befolyásolva az egyéni cselekvés számos aspektusát. Az oksági meggyőzések bizonytalanság/információhiány esetén kijelölik a lehetséges megoldások körét, míg az elvi alapú megközelítések normatív mérceként segítik a döntéshozókat. A szerzők három oksági mechanizmus azonosítanak, melyeken keresztül az ideák befolyásolhatják a politikai folyamatokat. Az „útvonaltervként” (*road map*) működő ideák szakpolitikai vákuumhelyzetben Weber „váltókezelőihez” (*switchmen*) hasonlóan kijelölik a lehetséges alternatívákat, míg másokat elrejtnek. Ezáltal bizonytalanság esetén egyszerre segítik és korlátozzák a döntést. Ha több egyensúlyi állapot is elérhető, a fókuszpontként működő ideák megkönnyítik a politikai koalíciók létrejöttét: a döntéshozók felsorakozhatnak az adott egyensúlyt képviselő idea mögött. Végül az ideák intézményi keretbe is beágyazódhatnak,²⁰ mely esetben döntési korlátként működnek (vö. „ragadós intézmények”) és segítenek leküzdeni az információs aszimmetriát (vö. racionálisdöntés-elméleti institucionalizmus).

A fenti elméleti keret jelentősége az új intézményi megközelítések számára egyértelmű – a kötet szerzői kísérletet tettek arra, hogy az ideákat konkrét hatásmechanizmusokon keresztül integrálják az intézményi modellekbe.²¹ Ugyanakkor a kötet – mely áruklodó módon nem kapott zárófejezetet – nem volt képes egy általánosítható, ideákra épülő elméleti keret felállítására, ami részletezné az ideák és az intézmények viszonyát. Amint azt a kritikák is hangsúlyozták, ez a kötet sem tudta megmagyarázni, hogy az ideák mikor és hogyan fejtik ki hatásukat (Jervis 1994/1995; Wendt 1994; Jacobsen 1995). A pontosabb hatásmechanizmusok hiánya mellett az *Ideas & Foreign Policy*-ben felvezetett elméleti keret felmutatta az új institucionalista irányzatokat általánosságban sújtó, a tanulmányunkban már többször említett problémát, ti. hogy az ideákat csak eseti alapon, alapvetően indukciós logika mentén használják. Az ideákat vizsgáló tágabb irodalom és a változást magyarázni igyekvő új

20 Az intézményeket Goldstein és Keohane tágan értelmezik: egyaránt jelenthetnek normatív viselkedési szabályt és valódi szervezetet is.

21 A történelmi institucionalizmus mellett a racionális döntéseméleti variáns is fogékonyak mutatkozott a Goldstein és Keohane által képviselt megközelítésre – a 90-es évek során számos tanulmány született, mely fókuszpontokként tekintette az ideákat (l. Garrett-Weingast 1993). A racionalista gyökerek azonban megakadályozták, hogy az ideák teljes értékű magyarázó változóként jelenjenek meg: egyrészt a tanulmányok a tartalom mellőzésével a funkcióra helyezik a hangsúlyt (l. Lieberman 2002: 699), definíciójuk, operacionalizálásuk és magyarázó erejük pedig a tágabb elméleti keretből van levezetve, amelybe az ideák beágyazódtak (Blyth 1997: 231).

institucionalizmus ezen a ponton kapcsolódik össze: az ideák hatásmechanizmusainak és a hatást lehetővé tevő körülmények tisztázása nélkül az ideák és intézmények elválasztása sem lehetséges az intézményi változás magyarázatában.²²

Hasonlóan problematikus a történelmi institucionalizmus és az ideák kapcsolata. Az ideák nem önállóan determinálják a politikai folyamatok kimenetelét, hanem egy szélesebb elméleti kereten belül, ti. egyéb, strukturális változókon keresztül (pl. intézményi vagy materiális). Így a tényleges hatásmechanizmusok felállítására helyett az új intézményi megközelítések egy hatalmas elméleti kört leírva visszatértek az eredeti problémához. Hiába bizonyítják a történelmi institutionalisták számtalan esetben, hogy az ideák igenis bírnak magyarázó erővel (Parsons 2002), ezen egyéb változók jelenléte miatt nehéz megmagyarázni, hogy pontosan hogyan hatnak. Ezt Blyth (1997) szerint csakis kontrafaktuálisok használatával lehetne elérni – az intézményi változás minden szakaszában fel kellene tennünk a „Mi lett volna ha?” kérdést. Ahogy azonban azt már említettük, az új intézményi megközelítések tudatosan kerülnek a kontrafaktuális érvelést (vö. Peters et al. 2005). Ahelyett, hogy egyenlőséget tennének ideák és az intézmények közé, a történelmi institutionalistáknak elsősorban azt kell tisztáznuk, hogy pontosan hogyan ágyazódnak be egyes ideák az intézményi közegbe, és aztán hogyan működnek a radikális változás mozgatóiként és előfeltételeként (Blyth 1997).

Ideák és diskurzus – az institucionalizmus új ága

Az 1990-es évek interpretativista hullámát és az azt követő kritikák után mind az új institucionalizmus, mind az ideatikus irodalomnak több kérdése, mint válasza volt. Ugyanakkor a kutatók azt legalább tudták, hogy ezen kérdések szorosan összefüggnek, és egy központi kérdés köré csoportosíthatóak: hogyan és mikor magyarázzák az ideák a politikai folyamatok kimeneteleit? Az ezredfordulón íródott tanulmányában Sheri Berman (2001) három problémakört sorol fel, mely szerinte a jövő kutatásait kell, hogy irányítsák: 1. Miért kerülnek bizonyos ideák kiválasztásra, hogy intézmények vagy szakpolitikák alapjául szolgáljanak? Mi alapján zajlik a kiválasztódás?²³ 2. Miért maradnak egyes ideák hosszú távon politikailag befolyásosak? Hogyan alakulnak át az ideák széles körben elfogadott normákká? Hogyan és miért kötődnek ideák bizonyos politikai szereplőkhöz? 3. Hogyan befolyásolják

22 Az ideatikus irodalom egyik legalaposabb (és legcinikusabb) kritikájában Mark Blyth (1997) az irodalmat a saját fegyvereivel támadja. Azt állítja, hogy a Goldstein és Keohane felvetéseit továbbfejlesztő racionális döntésméleti és történelmi institutionalista teoretikusok nem tettek mást, mint új életet próbáltak lehelni a stagnáló kutatási programjaikba. Blyth lépésről lépésre bemutatja, hogy az ideák valódi elemzési kategóriává tétele helyett ezen tanulmányok megközelítése alapvetően funkcionista – az ideák alapvető célja „a magyarázat más formáinak segítése” (Goldstein és Keohane 1993), ezért az ideák *ad hoc* alapon alkalmazott kiegészítő változókká válnak (Blyth 1997: 231). Az ideák ezekben a tanulmányokban nem önálló változóként fontosak, hanem inkább/vagy csak játékelméleti értelemben vett jelzők (*signaling devices*), vagy összemosódnak az intézményekkel, érvel Blyth. Így a racionális döntésméleti institutionalisták számára az útvonaltervek csupán a tranzakciós költségeket csökkentő és az információáramlást segítő struktúrák, melyek segítenek a szereplőknek Pareto-optimális eredményeket elérni. Fókuszpontként az ideák csak egy újabb változóvá válnak, mely segít megoldani a több egyensúlyos játékokat. Végül az intézményekbe ágyazott ideák is inkább csak korlátozzák, mint elősegítik az egyéni cselekvést úgy, hogy ezen korlát csak külső sokkok hatására változhat meg.

23 Az ideák kiválasztódása alapvető kérdés az intézményi változás magyarázatánál. Nem feltétlenül az a kérdés, hogy honnan erednek az ideák, vagy hogy milyen viszonyban állnak egymással, hanem hogy hogyan nyernek támogatást és hogyan válnak fontossá a politikai viselkedés alakításában vagy akár a politikai racionalitás meghatározásában (Lieberman 2002: 700).

az ideák a politikai folyamatokat? Ez a három kérdéskör szorosan illeszkedik a politikai/intézményi változás problémájához. Az ideatikus vákuum rendkívül ritka a politikában – a döntéseket általában valamilyen ideára alapozzák egészen addig, amíg egy új idea fel nem váltja azt (bővebben l. Sikkink 1991). Az ideák tehát a politikai változásnak is viszonylag állandó szereplői, ezért összekötik a fenti három kérdéscsoportot: a szelekció után új ideák – szakpolitikai paradigmák – veszik át régi ideák helyét, majd fokozatosan befolyásossá válnak és a politikai cselekvést befolyásoló intézmények alapjául szolgálnak. A szelekció, intézményesülés és intézményi befolyás szorosan összefügg. Az intézményi változás problémáját kezelendő az ezredforduló után egyre több új institucionalista kutató fordult az ideák vizsgálata felé, különbözőképpen próbálva azokat integrálni az intézményi keretbe. Ezen kutatások eltérő makroelméleti háttérük miatt rendkívül széles spektrumon mozognak, gyakorlatilag leképezve az ideatikus irodalom egyes szegmenseit a racionalistától a posztmodernbe hajló interpretatívig. Számatalan eltérésük ellenére azonban Vivien A. Schmidt 2008-as úttörő cikke szerint ezek a munkák egy új institucionalizmus alapjait fektették le, melyet később Schmidt bontott ki szervezett elméleti keretűvé. Ez az új irányzat nem más, mint a tanulmányunkban már korábban említett diszkurzív institucionalizmus, mely elődeihez hasonlóan nagy hangsúlyt fektet az ideákra, ugyanakkor egy új tényező, a politikai diskurzus segítségével igyekszik azokat egy dinamikus, a változást magyarázni képes *intézményi* modellbe szervezni.²⁴ A diszkurzív institucionalizmus viszonylag új kutatási terület, ezért eddig elsősorban az elméleti vitákban kíván állást foglalni, utat nyitva az empirikus kutatások előtt. Schmidt szerint a diszkurzív institucionalizmus nem igazán tekinthető még egy új, önálló ágának az új intézményi megközelítéseken belül – hiszen képviselői mindhárom meglévő irányzatban tevékenykednek –, inkább egy „beállítottság”, mely segíti a meglévő irányzatok közötti konstruktív párbeszédet, így kis túlzással akár tekinthető az a Goldstein és Keohane (1993) által felvezetett kutatási program kulminációjának is.

A diszkurzív institucionalizmus továbbviszi az ideatikus irodalom központi kérdéseit: miért *bizonyos* ideákból alakulnak ki szakpolitikák és intézmények, és miért nem másokból? Milyen feltételek biztosítják, hogy egy adott szakpolitika elfogadásra kerül? A korábbi megközelítések ugyan képesek voltak azonosítani bizonyos feltételeket (l. Hall 1989), ezen feltételek szükséges és elégséges szintjét nem tudták meghatározni. Ezen túlmenően a korábbi tanulmányok gyakran kizárólag sikeres ideákkal foglalkoztak, nem állítottak fel megfelelő részletességű változásmechanizmusokat, illetve képtelenek voltak megmagyarázni azon eseteket, melyekben a „jó” idea bukik el egy „rosszal” szemben. A diskurzus elemzési kategóriává emelése a Schmidt szerint kellő dinamizmust kölcsönözhet az ideatikus-intézményi megközelítéseknek, miközben lehetővé teszi a politológusok számára, hogy olyan kérdéseket vehessenek górcső alá, melyeket korábban pusztán módszertani háttérük miatt voltak kénytelenek mellőzni. A diskurzus ebben az értelemben általánosabb és sokoldalúbb fogalom az ideáknál: nem csak magukat a textualizált ideákat takarja, hanem azokat a dinamikus nyelvi folyamatokat is, melyeken keresztül a politikai szereplők ezeket az ideákat közvetítik. Mi-

24 A giddensi strukturációra építkező szociálkonstruktivisták szerint a társadalmi struktúrák rendelkeznek egy inherens diskurzív dimenzióval, amennyiben azok elválaszthatatlanok a cselekvők önmagukról és a világról alkotott elképzeléseitől. Maga a diskurzus a jelen tanulmányban nem más, mint kontextusfüggő szemiotikus elemek halmaza, melyek a szociális cselekvés egy-egy területéhez kapcsolódnak. A diskurzus mindig egy adott „makrotémához” kapcsolódik (pl. adópolitika) és az érvényesség kritériumairól alkotott vélekedéseket ütköztet, melyek számos különböző szereplőhöz köthetnek (Phillips et al. 2004).

vel a diskurzuson belül nyomon követhető, hogy ki kinek és hogyan közvetíti az egyes ideákat, egy a diskurzusra építkező ideatikus megközelítés képes megmagyarázni, hogy miért bizonyos ideák lesznek sikeresek.

Schmidt taxonómiája nem tér el jelentősen az ideatikus irodalomban megszokottól: szerinte az ideák három szinten²⁵ válhatnak fontossá a politikában: 1. konkrét szakpolitikák formájában; 2. általánosabb programokként,²⁶ melyek megerősítik a rájuk épített szakpolitikákat, amennyiben meghatározzák a konkrét problémát, a célokat, eszközöket és módszereket; de ugyanakkor nem érik el általánosságukban a világnézetek szintjét; illetve 3. világnézetekként (vö. Goldstein és Keohane 1993). Míg az első két szint az ideák világának folytonosan vitatott „előtere”, a harmadik annak „háttérét” adja (Schmidt 2008: 309).

Giddens strukturációelméletére építkezve az új, a diskurzus és az ideák fogalmával is dolgozó intézményi megközelítés az intézményeket egyszerre veszi adottnak – „objektív” struktúráknak, melyekben a cselekvők „gondolkoznak, beszélnek és cselekednek” – és kontingensnek – a cselekvők gondolataiból, szavaiból és cselekedeteiből eredőnek²⁷ (Schmidt 2008: 314). A diszkurzív institucionalizmus számára az intézményi korlátok közötti cselekvés már nem csupán a szabálykövető magatartás produktuma, hanem egy folyamat, melynek során tudatos cselekvők az ún. ideatikus háttérük (*ideational background abilities*) használatával az általuk képviselt ideákon alapuló intézményeket hoznak létre és tartanak fent (Schmidt 2008: 314). Ezen ideák segítségével a cselekvők értelmezni tudják mind környezetüket, mind a megfelelő (pl. „racionális”) cselekvés mikéntjét is. Ez a fogalom mutatja, hogy mi is zajlik le a cselekvő fejében, amint új ideákat alakít ki, ugyanakkor még nem magyarázza az intézményi változást, mely Schmidt interpretációjában egy alapvetően kollektív vállalkozás (Schmidt 2008: 315).

Az intézményi cselekvés épülhet a diskurzusra is az ún. diszkurzív előtérképességeken (*foreground discursive abilities*) keresztül, melyekkel a cselekvők képesek szándékuk szerint fenntartani, vagy megváltoztatni az intézményeket. Ezek a képességek – vagyis maga a diskurzus – teszik lehetővé, hogy a cselekvő függetlenítse a cselekvést az intézményi korlátoktól, hogy tudjon az intézmény szabályrendszerén kívül gondolkodni még akkor is, ha az intézmény hatása alá tartozik. Az egyén szabálykövető cselekvőből így tud a megszokott kereteken kívül gondolkodó, innovatív-reflexív cselekvővé válni. A diskurzuson keresztül a cselekvő vitázik, érvel és meggyőző, ezáltal képes adott esetben új intézményeket is kitalálni és létrehozni. Az intézményi változás dinamikáját tehát az intézmények alapjául szolgáló ideákról folytatott konstruktív diskurzív adja. Természetesen az ideák szerepe a diskurzusban kulcsfontosságú – a különbség az ideatikus háttér és a diszkurzív előtér között a Schmidt által használt diskurzusdefinícióból ered. Ahogy azt mi is említettük, a diskurzus itt nem csak az ideák összessége, de egyben tartalmazza azokat a folyamatokat is, melyeken keresztül a cselekvők az ideákat képviselik és ütköztetik. Így magyarrá fordítva, az ideatikus háttér az egyéni cselekvést befolyásoló és az intézményeket megalapozó eszközként értelmez-

25 A diskurzus nem csak különböző szintű és típusú ideákat tud kifejezni és közvetíteni, de egyúttal különböző formákba is öntheti azokat (pl. narratívák, mítoszok, szcenáriók stb.).

26 Vö. „szakpolitikai paradigmák” (Hall 1993), illetve programszerű vélekedések (*programmatic beliefs*) (Berman 2001).

27 A strukturáció elve gyakran impliciten van jelen a diszkurzív institutionalista művekben. Explicit hivatkozás formájában nem meglepő módon leginkább a szociológiai institutionalista háttérrel rendelkező kutatóknál jelenik meg.

hető, míg a diszkurzív előtér mutatja be a komplex folyamatokat, melyeken keresztül az intézmények megváltoznak a tudatos és reflexív egyéni cselekvők akaratából. Ezen a struktúra mellett a tudatos cselekvőre is építkező diszkurzív-ideatikus logikán keresztül képes a diszkurzív institucionalizmus magyarázni mind az intézményi állandóságot, mind a változást, választ adva a Berman (2001) által felvetett három problémakörre. Így válnak tehát az ideák eszközzé az intézmények kialakításában és fenntartásában, így kerül a tudatos intézménytervező cselekvő az institucionalista keretbe, és így válik intézmény és idea elválaszthatatlan fogalommá. Magyarul, a diszkurzív institucionalizmus választ kínál a már említett kritikára: az ideák használata mellett – sőt tulajdonképpen azokon keresztül – igazolja az intézményi magyarázatok létjogosultságát. Schmidt (2008) megfogalmazásában a diszkurzív institucionalizmus „kiegészíti” a meglévő három iskolát. Az intézmények – legyenek bármelyik új institucionalizmus által definiálva – keretezik a diskurzust: meghatározzák, hogy milyen ideák és diszkurzív interakciók számítanak elfogadhatónak, és melyek nem (struktúra), ugyanakkor a tudatos cselekvő képes befolyásolni magát a diskurzust (cselekvő). Ebben a megfogalmazásban Schmidt szavaival élve a három új institucionalizmus ötletet adhat arra, hogy „mire számíthatunk” (vö. strukturalizmus és stabilitás), míg a diszkurzív institucionalizmus képes megmagyarázni az egyéni akaratból és a diskurzus sajátosságaiból eredő váratlan eseményeket (is) (Schmidt 2008: 314).

Véleményünk szerint a schmidti diszkurzív institucionalizmus jól kidolgozott elméleti keretet biztosít ahhoz, hogy megfelelően kezelni tudjuk az új institucionalizmus problémáit a Berman által javasolt három kérdéskör mentén. Ugyanakkor a diszkurzív institucionalizmus tudományos értelemben vett fiatal kora miatt leginkább a metaelméleti vitákban kívánt állást foglalni, és egyelőre még nem adott egy empirikusan is alkalmazható hatásmechanizmus az intézményi genezis és változás ideatikus értelmezéséhez. A jelen tanulmány ezen a ponton kínál hozzáadott értéket: a továbbiakban egy a schmidti elméleti keretet továbbgondoló, az új institucionalizmus hagyományaira építő diszkurzív hatásmechanizmust vázolunk fel, mely véleményünk szerint immáron konkrét esettanulmányok alapjául szolgálhat.

Az intézményi változás és szelekció diszkurzív modellje

James Anderson szerint „a szakpolitika a diskurzus világában jön létre [...] a szakpolitika mindig ideák és szabványok rendszerében alakul ki, mely érthetővé és elfogadhatóvá teszi azokat a cselekvők számára” (idézi Hall 1993: 279). Ez az ideatikus keret a döntéshozók által az egymás közötti kommunikációban használt terminológiában jelenik meg. Anderson (és Hall) azonban figyelmen kívül hagyták, hogy a materiális, nem ideatikus változók is „lenyomatot” hagynak a szakpolitikákat övező politikai diskurzusban – ahogy azt Schmidt (2008) is kifejti, az érdekek is tulajdonképpen ideák, sőt az érdekeket lehetetlen képviselni valamilyen szintű kifejtés (textualizálás) nélkül. A pártprogramok és politikusbeszédek például érdekeket közvetítenek, míg a szervezeti szabályok tükrözik a bürokrácia torzító hatásait. Így tehát az egyes ideák mindig egy alapvetően diszkurzív környezetben mérettetnek meg, ami magába foglalja a politikai döntéshozatal minden aspektusát. Sem az intézmények, sem maguk az ideák nem választhatóak el a diskurzustól.

A schmidti elméleti keret hatásmechanizmusa érthető okokból még homályos: a politikai szereplők diszkurzív eszközök segítségével tudják érvényre juttatni az általuk pártolt ideát, de nem tudjuk, hogy pontosan milyen elvek mentén történik ez a kiválasztás. Peter

Hall korábban említett 1989-es kötetében már érintőlegesen tárgyalja az ideák kiválasztódásának kérdését, jóllehet még a diskurzus mint elemzési kategória használata nélkül. Szerinte a sikeres ideák nem feltétlenül „helyesek” (racionális vagy normatív értelemben), hanem leginkább „meggyőzőek”, vagyis megfelelnek a tágan vett környezet elvárásainak. Egy idea Hall szerint tehát akkor meggyőző, ha képes mind a tudományos-szakértői, mind a politikai, mind pedig az adminisztratív elit számára életképesnek (*viable*) tűnni. Az andersoni szakpolitika-felfogást ötvözve a schmidti diszkurzív institucionalizmussal könnyel belátható, hogy az ideákért lobbizó szereplők diszkurzív eszközeikkel a meggyőzésre törekednek, az adott ideában foglalt paraméterek mellett.²⁸ Ha egy ideát a környezet a halli értelemben meggyőzőnek talál, az bekerülhet a szakpolitikai diskurzusba, melyet dominálva szakpolitikává és intézmények „tervrajzává” válhat. Itt tehát a deskriptív eszközökkel megállapítható meggyőzőség nem jelent automatikusan intézményesülést – az intézményesülés dinamikáját a diskurzusban kell keresnünk.

Ezen a pontos fontos ismét hangsúlyoznunk Schmidt meglátásának helyességét, mely szerint a diskurzus az ideáknál tágabb és rugalmasabb fogalom, ami az általunk javasolt diszkurzív meggyőzéselv szempontjából nagy jelentőséggel bír. A diskurzus egyszerre kontextus és továbbító közeg: a racionális-materialista változók és az ideatikus változók közötti kapcsolat a diskurzuson keresztül áll fel. A diskurzus vizsgálatával tehát összehasonlítható az adott eseten belül a materiális és ideatikus változók magyarázó ereje. A materiális változók például csökkenthetik az adott idea hatását. Ha elfogadjuk a diszkurzív institucionalista érvet, mely szerint az intézmények elsősorban a diskurzuson keresztül alakulnak ki, akkor ennek megfelelően szükséges felállítanunk egy hatásmechanizmust, mely magyarázza, hogy egy adott idea hogyan válik először egy a diskurzust domináló tényezővé, majd az intézményi változás (és genezis) alapjává a schmidti diszkurzív előtér eszközeivel. A probléma megoldásához nagyban hagyatkozhatunk a szervezetelméletek területén kutató Nelson Phillips és szerzőtársai által felállított intézményi modellre. A 2004-es *Diskurzus és intézmények* című tanulmány logikája a diszkurzív institucionalizmuséhoz hasonló: Phillips értelmezésében a diskurzus köztes változóként (*intervening variable*) jelenik meg cselekvés (*action*) és intézmény között. A politikai szereplők (egyének, csoportok és szervezetek) szövegeken (*text*, mely nem csak írott szöveg lehet) keresztül befolyásolják a diskurzust, melyeket aztán a többi szereplő „fogyaszt”, újratermel, újraértelmez és továbbterjeszt.

Érvelésünk szerint ezt az elegáns modellt továbbgondolva leírható a diskurzuson keresztül lezajló, ideákon alapuló intézményi változás hatásmechanizmusa, mely nem csak dinamikus, de egyúttal már konkrét esettanulmányokon keresztül is vizsgálható (Szalai 2011: 7–12). A modell szerint az ideákat hordozó szövegeket a szereplők „felkarolják” és több fázison keresztül újraszövegezik és újraértelmezik, mielőtt azok a diskurzus részévé válhatnak. Természetesen nem minden szöveg válik a diskurzus részévé – a létrehozásuk körülményei és különböző sajátosságaik alapján egyes szövegek inkább hajlamosak a sikerre, mint mások. Ezeket a jellemzőket Phillips három kategóriába sorolja: a szöveg írója, a műfaja és más szövegekhez való viszonya. Egy szöveg inkább válhat a diskurzus részévé, ha az írója nagy legitimációnak örvend, központi pozíciót foglal el az intézményrendszerben vagy csupán kényszerítő ereje (pl. fizikai erőszakkal való fenyegetés) segítségével biztosítani tudja a szöveg si-

²⁸ Egy diszkurzív érv nem feltétlenül ideatikus – jóllehet az interpretatív ontológiában az ideák harmadik, világszintjén az érdekek is mindig ideák által vezéreltek.

kerét. A szöveg műfaja egy a többi szereplő által elfogadott kommunikációs eszköz, melyet speciális, egyedi szabályok jellemeznek (pl. levelek, közlemények, feljegyzések). Azon szövegek, melyek egy elfogadott és könnyen azonosítható műfajt használnak, könnyebben értelmezhetőek, ezért a diskurzus más szereplői is nagyobb valószínűséggel fogják őket felhasználni és továbbadni. Végül, de nem utolsósorban, ha egy szöveg más, nagy legitimitásnak örvendő szövegekre hivatkozik (akár burkoltan is), nagyobb valószínűséggel válhat sikeressé.²⁹ Más szövegekre/diskurzusokra való hivatkozásokkal a cselekvők ugyanis interszubjektív jelentéstartalmakat idézhetnek meg, ami nem csak legitimmé, de könnyebben érthetővé teszi saját mondandójukat – gondoljunk például a politikusi beszédekben gyakran használt népi bölcsességekre vagy a történelmi alakok agyonhasznált idézeteire.³⁰

Ha a szövegek összessége koherens és jól strukturált diskurzust eredményez, az a diskurzus egységes képet fog festeni a társadalmi világ egy adott szeletéről, megkönnyítve az egyéni és csoportos cselekvést. Azonban ha a diskurzus kulcsszövegei ellentmondanak egymásnak, a diskurzus implikációi a cselekvés szempontjából (ti. mi a helyes/racionális cselekvés) zavarosak lesznek, ezáltal azokat a szereplők gyakrabban fogják vitatni. Ezt a gondolatmenetet könnyen lefordíthatjuk a diszkurzív institucionalizmus nyelvezetére: a koherens diskurzusokra épülő intézmények stabilabbak, mint az ellentmondásos diskurzusra alapozottak.³¹ Ez a stabilitás mindaddig fenn fog állni, amíg egy szereplő (egyén vagy csoport) egy új alternatíva (idea) segítségével vitatni nem kezdi a diskurzus cselekvésre vetített implikációit.

Az intra- és interdiskurzív relációk így tehát magyarázzák, hogy a meggyőző ideák miért nem válnak rögtön szakpolitikává (vö. Hall 1989). A meggyőzés elve megmagyarázza, hogy egy idea hogyan kerülhet be a diskurzusba, de amint ez megtörtént, dominanciára is szert kell tennie ahhoz, hogy szakpolitikává, illetve intézménnyé alakulhasson. Minél erősebb ez a dominancia, annál stabilabb lesz a kialakult intézmény. A diskurzus egyszerre korlátozza a cselekvést „objektív” környezetként (vö. objektifikáció, Berger és Luckmann 1966) és teszi azt lehetővé a diszkurzív előtér eszközeivel folytatott meggyőzésen keresztül. Annak ellenére, hogy a szakpolitikai diskurzus gyakran koherensnek tűnik, mindig ki van téve a diszkurzív kihívásoknak. Így a tudatosan cselekvő egyének retorikai eszközökkel – akár pusztán önérdékből is – változásokat érhetnek el a diskurzusban, hogy az új diskurzus az ő álláspontjukat tükrözze (I. Phillips et al. 2004). Így a modell a diskurzus strukturális aspektusainak vizsgálata mellett továbbra is teret hagy a nem diszkurzív új institucionalizmusban gyakran háttérbe szorított cselekvőnek is.

Konklúzió

A jelen tanulmány igyekezett bemutatni a kortárs politikatudomány egyik meghatározó elméleti iskoláját, az új institucionalizmust egy annak mindhárom irányzatát foglalkoz-

²⁹ Természetesen a domináns diskurzusra való utalásokkal erősíthető annak stabilitása (értsd: az arra épülő intézmény stabilitása), hiszen mint ahogy azt Schmidt (2008) is szemléltette, a diszkurzív logika helyet hagy a tudatos cselekvésnek, mely nem feltétlenül célozza az intézmény változását – annak célja lehet az intézményi stabilitás fenntartása is.

³⁰ Mivel egy összetett szakpolitika több különböző diskurzust is megidézhet, az explicit hivatkozások gyakran elkerülhetetlenek (Hajer 1997).

³¹ Az ellentmondásos diskurzusra remek példa a globális klímapolitikát övező politikai és tudományos vita (vö. Szalai 2007).

tató kérdésen, az intézményi változás problémáján keresztül. Az intézmények által biztosított stabilitás megnehezíti a változás intézményi magyarázatát, mely problémát az új institucionalizmus az ideák bevonásával próbálta meg kezelni. Az új változó (*ad hoc*) használata azonban nem csak egy általánosítható hatásmechanizmus felállítását nehezítette meg, de egyúttal meg is kérdőjelezte az intézményi magyarázatok létjogosultságát: intézmény és idea nem különült el megfelelően egymástól. Ahogy azt a tanulmány során bemutattuk, ezen két probléma kezelése kell, hogy legyen a jövő ideatikus intézményi modelljeinek elsődleges feladata. A továbblépésre ad kiváló elméleti keretet az új institucionalizmus gyorsan fejlődő diszkurzív irányzata, mely a politikai diskurzus mint új változó beemelésével szemlélteti, hogy idea és intézmény analitikusan nem különválasztható fogalmak. Bár a diszkurzív institucionalizmus ígéretes kiindulópontja lehet az új institucionalizmus három ágán átívelő párbeszédnek, az új irányzat egyelőre megmaradt a metaelméleti viták talaján, így jelenleg inkább tekinthető egyfajta iskolákon átívelő új kutatási programnak, mint önálló ágnak.

A tanulmány ezen a ponton kínál hozzáadott értéket az új intézményi megközelítések irodalmához: egy empirikusan alkalmazható hatásmechanizmussal egészíti ki a schmidti diskurzív institucionalista keretet, nagyban hagyatkozva Phillips és munkatársai szervezetelméleti modelljére. A diszkurzív befolyás általunk prezentált kompozit modellje bemutatja, hogy az ideák szelekciója hogyan vezet intézményesüléshez a diszkurzív dominancia elvén keresztül. Elméletünk szerint egy idea akkor válhat az adott szakpolitikát övező makrodiskurzus részévé, ha az meggyőző (*persuasive*), vagyis megfelel a tágran értelmezett politikai környezetnek. Ez a megfeleltethetőség azonban nem csak és kizárólag objektív mérce alapján történik – az ideákat hordozó cselekvők diszkurzív eszközökkel képesek tudatosan erősíteni és átértelmezni a meggyőzőségeket. Így a meggyőzés elve magyarázza az ideaszelekciót, míg a hasonló eszközökön keresztül elért diszkurzív dominancia magyarázza az intézményesülést és változást. Mivel helyet hagy mind a struktúrának, mind a tudatos cselekvőnek, a kínált hatásmechanizmus megtartja a diszkurzív idealizmus legfontosabb vívmányát, a dinamizmust. Emellett a tudatos, a diszkurzív dominanciát célzó egyéni cselekvéssel bevezeti az endogén intézményi változás lehetőségét, valamint egy kulcsfontosságú időtényezőt is (hisz a diszkurzív dominancia elérése időigényes folyamat), megszabadítva az ideatikus intézményi magyarázatokat a hirtelen, pillanatnyi exogén sokkhatások béklyójától.

Megközelítésünk továbbgondolja a diszkurzív logikát az intézményi megközelítéseken belül. Elődjeihez hasonlóan interdiszciplináris, és a konstruktív párbeszédre törekszik, hiszen nem cáfolja, inkább keretezi a korábbi új intézményi kutatások logikáját. Ugyanakkor az általunk vázolt diszkurzív institucionalizmus sokváltozós, összetett, interpretatív keretben dolgozik, ezáltal irányultságában szembehelyezkedik a pozitív társadalomtudományal: nem törekszik egy általánosítható, tetszőleges esetre, gyakorlatilag minimális változtatással alkalmazható a szó szigorú értelmében vett modell felállítására. Ezzel szemben leginkább egy kutatási keretet prezentál, mely a magyarázat mellett/helyett a weberi értelemben vett megértést célozza. Az általunk javasolt logika szerint az intézményi megközelítések lehetnek pluralisták: az intézmények, ideák és egyéb változók súlya esetenként eltérhet, megkövetelve a testre szabott megközelítést. A diskurzus tehát egy olyan közeget biztosít, melyben mind az ideatikus, mind a racionális-materialista változók relációkban értelmezhetőek, így elemzési kategóriaként használva szolgálhatja az új intézményi megközelítések közötti konstruktív párbeszédet és szintézist.

Hivatkozott irodalom

- Alexander, G. (2001): Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation. *Journal of Theoretical Politics* 13(3).
- Berger, P. és T. Luckmann (1966): *The Social Construction of Reality – A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Berman, S. (2001): Ideas, Norms, and Culture in Political Analysis. *Comparative Politics* 33(2).
- Blyth, M. M. (1997): Any More Bright Ideas? – The Ideational Turn of Comparative Political Economy. *Comparative Politics* 29(2).
- Boas, T. C. (2007): Conceptualizing Continuity and Change: The Composite-Standard Model of Path Dependence. *Journal of Theoretical Politics* 19(1).
- Campbell, J. L. (2002): Ideas, Politics, and Public Policy. *Annual Review of Sociology* 28: 21–38.
- Checkel, J. T. (1998): Review: The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics* 50(2): 324–348.
- Cortell A. P. és S. Peterson (1999): Altered States: Explaining Domestic Institutional Change. *British Journal of Political Science* 29(1): 177–203.
- Dente, B. et al. (2001): *Recasting Institutionalism – Institutional Analysis and Public Policy*. PSA Annual Conference, London.
- DiMaggio, P. J. és W. W. Powell (1983): The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review* 48(2): 147–160.
- DiMaggio, P. J. és W. W. Powell (1991): Introduction. In *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. W. W. Powell és P. J. DiMaggio (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 1–40. Magyarul (2011): Új intézményi megközelítés a szervezetelméletben. Bevezetés. *Replika* 74: 63–95.
- Evans, P. et al. (szerk.) (1985): *Bringing the State Back In*. New York: Cambridge University Press.
- Finnemore, M. (1996): Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology's Institutionalism. *International Organization* 50(2): 325–47. Magyarul (2011): Normák, kultúra és a politika világa: meglátások a szociológiai institucionalizmusról. *Replika* 74: 97–117.
- Garrett G. és B. R. Weingast (1993): Ideas, Interests, and Institutions: Constructing the European Community's Internal Market. In *Ideas and Foreign Policy*. J. Goldstein és R. O. Keohane (szerk.). Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Giddens, A. (1984). *Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Goldstein, J. (1988): Ideas, Institutions and American Trade Policy. *International Organization* 42(1): 179–217.
- Goldstein J. és R. O. Keohane (1993): Ideas and Foreign Policy: an Analytical Framework. In *Ideas and Foreign Policy*. J. Goldstein és R. O. Keohane (szerk.). Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gorges, M. (2001): New Institutional Explanations for Institutional Change: A Note of Caution. *Politics* 21(2).
- Green, D. P. és I. Shapiro (1994): *Pathologies of Rational Choice Theory: a Critique of Applications in Political Science*. New Haven: Yale University Press.
- Greif, A. és D. Laitin (2004): A Theory of Endogenous Institutional Change. *The American Political Science Review* 98(4).
- Hall, P. A. (1986): *Governing the Economy: the Politics of State Intervention in Britain and France*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, P. A. (szerk.) (1989): *The Political Power of Economic Ideas*. Princeton: Princeton University Press.
- Hall, P. A. (1993): Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics* 25(3): 275–296.
- Hall, P. és Taylor, R. (1996) Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies* XLIV.
- Hajer, M. A. (1997): *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Harty, S. (2005): Theorizing Institutional Change. In *New Institutionalism: Theory and Analysis*. André Lecours (szerk.). Toronto: University of Toronto Press.
- Hira A. és R. Hira (2000): The New Institutionalism: Contradictory Notions of Change. *American Journal of Economics and Sociology* 59(2): 267–282.
- Ikenberry, G. J. (1994): History's Heavy Hand: Institutions and the Politics of the State. Paper presented at the conference *What is Institutionalism Now?* University of Maryland.
- Immergut, E. (1998): The Theoretical Core of the New Institutionalism. *Politics and Society* 26(1): 5–34.

- Jacobsen, J. K. (1995): Much Ado About Ideas: The Cognitive Factor in Economic Policy. *World Politics* 47(2): 283–310.
- Jervis, R. (1994/1995): Review: [untitled]. *Political Science Quarterly* 109(5): 907–909.
- Krasner, S. D. (1993): Westphalia and All That. In *Ideas and Foreign Policy*. J. Goldstein és R. O. Keohane (szerk.). Ithaca: Cornell University Press.
- LeCours, A. (2005): New Institutionalism: Issues and Theories. In *New Institutionalism: Theory and Analysis*. A. Lecours (szerk.). Toronto: University of Toronto Press.
- Levi, M. (1997): A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis. *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. D. Lichbach és A. Zuckerman (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 19–41.
- Lieberman, R. (2002): Ideas, Institutions, and Political Order: Explaining Political Change. *American Political Science Review* 96(4).
- March, J. és J. Olsen (1984): The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review* 78: 734–749.
- March, J. és J. Olsen (1989): *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- March, J. G. és J. P. Olsen (2006): Elaborating the 'New Institutionalism'. In *The Oxford Handbook of Political Institutions*. R. A. W. Rhodes, S. Binder és B. Rockman (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 3–20.
- Moravcsik, Andrew (1993): Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies* 31(4): 473–524.
- North, D. C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- North, D. (1998): Five Propositions About Institutional Change. In *Explaining Social Institutions*. J. Knight és I. Sened (szerk.). Michigan: Michigan University Press.
- Olsen, J. P. (1989): *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- Olsen, J. (2009): Change and Continuity: an Institutional Approach to Institutions and Democratic Government. *European Political Science Review* 1(1).
- Ostrom, E. (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, C. (2002): Showing Ideas as Causes: The Origins of the European Union. *International Organization* 56(1).
- Pedersen, O. K. (1991): Nine Questions to a Neo-Institutional Theory in Political Science. *Scandinavian Political Studies* 14(2).
- Peters, B. G. et al. (2005): The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism. *The Journal of Politics* 67(4): 1275–1300.
- Petit, P. (1996): Institutional Design and Rational Choice. In *The Theory of Institutional Design*. R. Goodin (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips, N. et al. (2004): Discourse and Institutions. *The Academy of Management Review* 29(4): 635–652.
- Pierson, P. (2000): The Limits of Design: Explaining Institutional Origins and Change. *Governance* 13(4).
- Pierson, P. (2004): *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton: Princeton University Press.
- Powell, W. W. (1991): Expanding the Scope of Institutional Analysis. In *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. W. W. Powell és P. J. DiMaggio (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 183–203.
- Risse-Kappen, T. (1994): Ideas do not Float Freely: Transnational Coalitions, Domestic Structures, and the End of the Cold War. *International Organization* 48(2): 185–214.
- Scharpf, F. W. (1997): *Games Real Actors Play: Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*. Boulder: Westview Press.
- Schelling, T. C. (1978): *Micromotives and Macrobehavior*. New York: Norton.
- Schmidt, V. A. (2008): Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science* 11: 303–326.
- Searle, J. R. (1995): *The construction of social reality*. London: Penguin Books.
- Shepsle, K. A. (1986): Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions. In *Political Science: The Science of Politics*. H. F. Weisberg (szerk.). New York: Agathon, 51–81.
- Sikkink, K. (1991): *Ideas and Institutions: Developmentalism in Argentina and Brazil*. Ithaca: Cornell University Press.
- Simon, Herbert (1991): Bounded Rationality and Organizational Learning. *Organization Science* 2(1): 125–134.
- Smith, R. (2003): *Which Comes First, the Ideas or the Institutions? Toward a Synthesis of Multiple Traditions and Multiple Orders*. Conference paper, Yale University.

- Steinmo et al. (szerk.) (1992): *Structuring politics: historical institutionalism in comparative analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szalai, A. (2007): Kiotón innen és túl - Az amerikai csatlakozás esélyei. *Kül-világ* 2007/3–4.
- Szalai, A. (2011): *The Discursive Influence of Expert Ideas – Defense Intellectuals and Cold War US Nuclear Strategy*. Conference paper, European Consortium for Political Research – 6th General Conference, Reykjavik, Izland.
- Thelen, K. (1999): Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science* (2): 369–404.
- Thelen, K. (2003): How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis. In *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. J. Mahoney és D. Rueschemeyer (szerk.). New York: Cambridge University Press, 208–40.
- Thelen, K. és S. Steinmo (1992): Historical Institutionalism in Comparative Politics. In *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Sven Steinmo et al. (szerk.). New York: Cambridge University Press.
- Tsebelis, G. (2002): *Veto Players: How Political Institutions Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Wendt, A. (1992): Anarchy is What States Make of it: the Social Construction of Power Politics. *International Organization* 46(2): 391–425.
- Wendt, A. (1994): Review: [untitled]. *The American Political Science Review* 88(4): 1040–1041.
- Wendt, A. (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yee, A. S. (1996): The Causal Effects of Ideas on Policies. *International Organization* 50(1): 69–108.
- Zucker, L. G. (1991): The Role of Institutionalization in Cultural Persistence. In *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. W. W. Powell és P. J. DiMaggio (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 83–107.